

DAHÛRÎNEKE TESEWIFÎ LI SER QESÎDEYA “ÇELEBÎ” YA ŞÊX ŞEMSEDÎNÊ QUTBÊ EXLATÎ
(ŞEYH ŞEMSEDDÎN KUTB-Î AHLATÎ’NİN “ÇELEBÎ” ADLI KASİDESİ ÜZERİNE TASAVVUFÎ BİR ANALİZ)
(A SUFISTIC ANALYSIS ON SHEIKH SHAMSEDDIN QUTUB-I AKHLATÎ’S QASIDA NAMED “ÇELEBÎ”)Yakup AYKAÇ*
Veysel BAŞÇI****Article Type:** Research Article // Gotara Lêkolînî**Received // Hatîn:** 13.11.2022**Accepted // Pejirandin:** 23.11.2022**Published // Weşandin:** 30.11.2022**Pages // Rûpel:** 74-103**DOI:** 10.55106/kurdiName.1203719This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>**Citation/Atif:** Aykaç, Yakup û Başçı, Veysel (2022). Dahûrîneke Tesewifî li Ser Qesîdeya “Çelebî” ya Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî, *KurdiName*, no. 7, p. 74-103**Plagiarism/Întihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.***Kurte**

Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî yek ji şêxên Xelwetî yên sedsala XVII-an e ku di dîroka kurdan a tesewifî de jî şair û mutesewifekî giring e. Wî li bajarê Xelatê di tekya û hengahan de xizmetên îrşadê bi rê ve biriyê ku ev bajar di wê serdemê de yek ji navendên giring ên tesewifî yên Mîrekiya Bedlîsê bû. Malbata Şêx Şemseddîn, bi eslê xwe ji Hemedanê ye ku ew der dikeve herêma berfireh a Cîbal/Kohistanê. Wê malbatê di dîrokê de maweyêke dirêj ji bo terîqeta Suhrewerdîyê xizmet kiriye û piştê derbasî hêla Xelatê bûye. Li Xelatê, piştî ku întisaba terîqeta Xelwetiyeyê kiriye vê carê jî li vê deverê bûye nûnerê vê terîqetê û ji bo belavbûna wê gelek hewl daye. Îcar jî vê malbatê Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî herçiqas di silsileyê Xelwetî de xwedî cihekî giring bigire û di warê tesewifê de hin berhem nivîsîbin jî îro tenê dîwançeyêke wî maye. Naveroka helbestên wî yên tesewifî bêtir esas û usûlên wehdetê wucûd, seyrê sulûk, evîna îlahî, zuhd, tezkiyeya nefîsê û mijarên bi vî rengî dihewîne. Di nav wan helbestên wî de qesîdeya wî ya bi paşserwaya “Çelebî” jî hevdeh beytan pêk hatine ku ji aliyê ahenga mûzîkê û serwaya hundirî ve dewlemend e. Şair di vê qesîdeya xwe de ji ilmê belaxetê sûd wergirtiye û serî li hunerên wek *luzumî mala yulzem* yan jî *iltizamê* daye û bi awayekî hostayane teknîkên *onomatopoeia* û *alîterasyonê* bi kar anîne. Wî esasên bingehîn ên tesewifî yên wekî teqwa, zikrên şevê, nimêja teheccudê, înzîwa û xelwetê di vê helbesta xwe de xebitandine. Me di vê xebatê de ev qesîde ji aliyê dîrokî, dînî, mûsîqî û edebî ve rave kir û li gorî rêbaza şiroveya modern analîza wê ya tesewifî kir. Armanca me bi vê nivîsarê ew e ku em bi rêya tehlîla qesîdeya Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî tevkariyê li literatûra şirove û analîza helbestên kurdî bikin.

Peyvên Sereke: Dahûrîna qesîdeyê, Xelwetî, Exlatî, Şêx Şemseddîn, Çelebî.**Özet**

XVII. yüzyılın önemli *Halveti* şeyhlerinden olan Şeyh Şemseddin Kutb-i Ahlatî, Kürt tasavvufunun önemli şair ve sûfîlerindedir. Bitlis Kürt Mirliğinin mühim tasavvufî merkezlerinden olan Ahlat şehrindeki tekke ve hangahlarında önemli irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Tarih boyunca bir çok sufi ve mutasavvıfın doğup büyüdüğü Cibal/Kuhistan bölgesinin Hamedan şehrinde olan ve uzun bir süre Sühreverdîyye tarikatında

* Arş. Gör. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Mardin-Türkiye. e-mail: yakupaykac@artuklu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2602-484X.

** Dr. Öğr. Üy., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf ABD. Batman-Türkiye. e-mail: veyselbasci77@gmail.com ORCID: 0000-0003-1525-0355.

hizmetleri olmuş ailesi, Halveti tarikatına intisab ettikten sonra Ahlat ve çevresinde ve daha sonra da İmadiyye ve Hakkari bölgelerinde bu tarikatın mümesilleri olmuş ve bu tarikatın bölgede yayılmasını sağlamışlardır. Halveti silsilesi içerisinde önemli bir yeri olan Şeyh Şemseddin Kutb-i Ahlatî'nin tasavvuf alanında çeşitli telif eserlerinin olduğu bilinse de bunlardan günümüze sadece on altı şiirini içeren bir divançesi ulaşmıştır. Tasavvufi şiirlerinin muhtevası vahdet-i vücud, seyru sülûk, ilahi aşk, zühd ve nefis tezkiyesi gibi esas ve usulleri havidir. Bu şiirleri arasında on yedi beyitlik *Çelebi* redifli kasidesi sahip olduğu kafiye-i derûni ve musiki özellikleriyle dikkat çekmektedir. Şair bu şiirinde bedi' ilmine giren *luzumi mala yulzem* yahut *iltizam* denilen bir sanatla *onomatopoeia* ve *aliterasyon* tekniklerini ustaca kullanmıştır. Ahlatî bu şiirinde takva, ilahi aşk, gece ibadeti, teheccüd namazı, inziva ve halvet gibi tasavvuf esaslarını işlemiştir. Bu çalışmada söz konusu kasidenin tarihi, dinî, musiki ve edebi yönleri izah edilmiş olup tasavvufi analizi yapılmıştır. Bu çalışmayla amacımız klasik Kürt edebiyatının önemli bir şairi olan Şeyh Şemseddin Kutb-i Ahlatî üzerinden klasik Kürt şiirinin derinliklerinde yatan tasavvufî, edebî ve tarihî dokuyu gün yüzüne çıkararak tahlil ve şiir analizi literatürüne katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaside analizi, Halvetî, Ahlatî, Şeyh Şemseddin, Çelebi.

Abstract

Sheikh Shamseddin Qutub-i Akhlatî, one of the important Khalwati sheikhs of the XVIIth century, is one of the important poet and sufis of Kurdish sufism. He was involved in important sufi activities in his *takkah* and *hangahs* in the city of Akhlat/Khalat, one of the important sufi centres of the Kurdish emirate of Bitlis. His family, who was from the city of Hamadan in the Jibal/Kuhistan region, where many sufis were born and raised throughout history, and who served in the Suhrawardiyya Order for a long time, became representatives of this order in Akhlat and its surroundings and later in Imadiyya and Hakkari regions after their initiation into the Khalwati order and ensured the spread of this order in the region. Although it is known that Sheikh Shamseddin Qutub-i Akhlatî, who has an important place in the Khalwati lineage, has various works in the field of sufism, only a small *diwança* containing sixteen poems has survived to our day. The content of his sufi poems is based on principles and procedures such as *wahdat al-wujud*, *seyru suluk*, divine love, *zuhd* and *soul cleansing*. Among these poems, the seventeen couplets of his poem with the repeated voice/redif "Çelebi" stands out with its internal-rhyme and musical features. In this poem, the poet skilfully used onomatopoeia and alliteration techniques with an art called *luzumi mala yulzem* or *iltizam*. In this poem, Akhlati has dealt with the principles of sufism such as piety, divine love, night worship, tahajjud prayer, seclusion and khalvah. In this study, the historical, religious, musical and literary aspects of this poem have been explained and a sufi analysis has been made according to the modern analysis method. Our aim with this study is to contribute to the literary analysis by revealing the sufistic, literary and historical texture lying in the depths of classical Kurdish poetry through Sheikh Shamseddin Qutub-i Akhlatî.

Key Words: Analysis on qasida, Khalwati, Akhlatî, Sheikh Shamseddin, Çelebi.

Destpêk

Terîqeta Xelwetî û malbata Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî di dîroka tesewifî û edebî de cihekî giring digirin. Cihê vê malbatê ji du aliyan ve muhîm e: Yek, ji aliyê tesewifî ve ku têkiliya wan bi terîqetên wek Suhrewerdî, Xelwetî piştê jî Qadîrî û Neqşibendî re çêbûye; dudu jî, ji aliyê edebî ve ye ku gelek şair û berhemên kurdî jê derketine. Lewma jî xebatên akademîk ên ku li ser vê malbatê hatine kirin, çî tesewifî çî jî edebî, qîmetdar in. Sedema hîlbijartina vê mijarê jî yek ji wan e ku me xwest bi xebateke akademîk di çarçoveya tesewifî û edebiyatê de nêzîkî Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî bibin û ji vî aliyê ve hizir û ramanên wî bi dahûrîna helbestên wî re derxine holê. Lê ji ber ku gotarên akademîk ji her aliyan ve sînordar in, lewma me ev armanca xwe di çarçoveya tehlîl û dahûrîneke tesewifî de tenê li ser helbesteke wî sepand. Lewma em dikarin bibêjin ku sînorenê vê xebatê tenê dahûrîneke tesewifî ye li ser qesîdeya "Çelebî" ya Qutbê Exlatî. Sedema hîlbijartina vê qesîdeyê xwe dispêre du sedemên sereke ku ji wan a ewil, ev qesîde ji aliyê aheng û armonyê ve gelekî xurt bû ku têkiliya wê ya mûzîkal bi terîqeta Xelwetî re baş xuya dibû. Ya duyem, gelek têgeh û istilahên tesewifî cih digirtin ku îşaretî ibadet, zîkr, wird, cizbe, rabite û gelek tiştên din ên bi esas û usûlên terîqetê re têkildar

dikirin. Lewma me hewce dît ku analîz û tehlîlkirina qesîdeyêke bi vî rengî tevkariyêke li lîteratura edebiyata kurdî ya klasîk bikin.

Berî vê xebatê li ser dîwançeya Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî pirtûkeke şerhê li Duhokê hatiye kirin ku navê vê berhemê *Lewami 'u's-Şuhub fî şerhî Dîwanî's-Şemseddîni'l-Exlatiyî'l-Qutub* e. Nivîskarê vê berhemê Muhemed Emîn Doskî (2007) bi awayekî giştî helbestên şair di vir de nirxandine û bêtir ji aliyê maneya heqîqî ve li ser helbestên şairî sekiniye. Lewma bi vê xebatê me betir bal kêşa aliyê wê yê tesewîfî û xaseten hewl da ku remz û istilahên nepen ên bi Xelwetiyên re têkildar, derxine holê.

Li gorî çavkanî û belgenamên li ber destan tenê şanzdeh helbestên Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî gihîştine roja îro. Ji bilî van helbestan di hin çavkaniyan de behsa berhemên wî yên din hatibin kirin jî, halê hazir hê jî peyda nebûne. Li gorî diyarkirina Birîfkanî (2001: 10) Qutbê Exlatî dîwaneke din a bi zimanê erebî jî nivîsiye lê îro wenda ye. Ji aliyê lîteraturê ve helbestên Qutbê Exlatî yên heyî wek dîwançeyêke biçûk çar caran hatiye çapkirin. Çapa ewil li Stocholmê di sala 2001an de bi navê *Dîdarê Yar Dîwana Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî Birîfkanî* ji nav weşanên Roja Nû der çûye ku li pêşiya berhemê derbarê Şêx Şemseddîn û binemala Exlatiyên de agahî dane. Heman berhemê vî carê li Hewlêrê di sala 2001an de bi navê *Dîwana Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî* çap bûye. Çapa sêyemîn a berfirehkirî dîsa li Hewlêrê di sala 2002an de ji nav weşanên Arasê der çûye. Piştê li zanîngeha Mardin Artukluyê Serdar Yılmaz li ser helbestên Şêx Şemseddîn tezeke masterê amade kiriye ku di sala 2015an de jî wek pirtûk li weşanxaneyê Nûbiharê çap kiriye. Yılmaz (2015: 87-118) di vê xebata xwe de beşek ji bo tehlîla helbestên Qutbê Exlatî veqetandiye û cih daye gelek têgeh û mezmûnên tesewîfî.

Armanca me di vê gotarê de analîz, şirovekirina vê qesîdeyê ye. Lewma şirovekirina qesîdeyê dê bêtir li ser vî pirsê bisekine ku ka şair *çi û çawa* gotiye. Me di vê gotarê de uslûb û vegotina şair nirxand. Di rêbaza analîza vê qesîdeyê de me her beyteke vê qesîdeyê bi şiklê wê yê erebî nivîsî û piştê jî bi latînî xwendina wan dan. Ji bo ku tevlihevî û alozî çênebe, me ji bo her beytekê beşeke ferhengê amade kir û peyvên erebî, farisî û kurdî; dengên siruştî û heywanî, têgeh û istilahên tesewîfî û edebî digel wateyên wan nivîsin. Paşê me analîz û tehlîla her beytekê cuda cuda kir ku di wê beşê de bi hûrgilî cihên nepen û girtî ji aliyê maneyê ve zelaltir bibe. Herweha me di beşa analîz û şiroveya qesîdeyê de hin caran ji edebiyata rojhilatê yên wekî kurdî, farisî û tirkî li dor peywendiya navbermetnî mînak anîn. Di beşên şerha beytan de me cih dan ayet, hedîs, gotinên wecîz ên alim û navdarên Îslamê û gotinên pêşiyên. Li dawîya şerha her beytê di bin sernava *Hunerên Edebî* de me ji ilmên me'anî, beyan û bedî' sûd wergirtin da ku xalên edebî û hunerî yên beytan bêtir bîn fêmkirin. Em dikarin bibêjin ku di vê nivîsarê de me ji bo ravekirina remz û mezmûnên nepen hewl da. Herî dawî li pêvekê jî me nusxeyêke qesîdeyê danî ku ji aliyê Şêx Memdûhê Birîfkanî ve hatiye nivîsîn.

1. *Binemala Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî û Têkiliya Wan bi Terîqetan re*

Terîqeta Xelwetî li cografyaya Îslamî yek ji wan terîqetên berfireh bû. Xelwetîti cara ewil li Îranê piştê jî li gelek welatên cuda xwe nîşan daye, wekî Misir, Bakurê Afrîkayê, Hebeşistan, Sûriyê, Iraq, Anatoliya navîn û gelek navendên din (Uludağ, 1997: 393). Li gorî texmînan li dawîya sedsala XIV-an gihîştîye herêma Bedlîsê û li wir bûye mezhera teweccuha alim û arifan. Bê guman di dîroka tesewîfê de cihê mîrekîtiya Bedlîsê gelek giring e. Bi rastî jî li erdnigariya Îslamiyê gelek terîqetên ji hev cuda hene ku hem ji aliyê hizrî û hem jî ji aliyê usûl û esasên xwe ve di bin bandora pîrê terîqeta Kubrewiyê, Şêx Necmedîne Kubra (kd. 1221) de maye. Şêx

Necmedînê Kubra di rêya terîqetê de seyrê sulûka xwe li Bedlîsê tamam kiriye û li bajarê Xelatê, di tekya Ebu'n-Necîb Ziyaedînê Suhrewerdî (kd. 1168) de ji destê murîdê wî Şêx 'Emmar Yasîrê Bedlîsê (kd. 1194) xirqeya sofitiyê li xwe kiriye. Gelek malbat û ehlê terîqetê hene ku di nav rûpelên dîrokê de li Bedlîsê mane, seyrê sulûka xwe tamam kirine û di dîroka tesewifê de bûne şêx û murîdên mezin ku yek ji wan jî Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî û malbata wî ye.

Binemala Şêx Şemsedîn, wekî gelek malbatên ehlê terîqetê ji herêma Cîbal/Kohistanê, ji bajarê Hemedanê ne. Vê malbatê demeke dirêj ji bo terîqeta Suhrewerdîyeyê xizmetên mezin kirine. Em bi awayekî zelal nizanin ka ev malbat kengê û bi çi şiklî întisaba terîqeta Xelwetî kiriye. Lê bi xêra şecere û silsilenameya vê malbatê em pê dihesin ku, di kunyeya bapîrê mezin ê Şêx Şemsedîn, Ebu'l-Hesen 'Elî el-Exlatî el-Xelwetî (kd. 1379) de îfadeya *Xelwetî* dinivîse. Lewma dikare bê gotin ku li wan çaxan bapîrên Şêx Şemsedîn întisaba terîqeta Xelwetî kirine (Ehmedî-Muderrîs, 1389: 330). Ji bilî vê întisab û girêdana terîqeta Xelwetî, giringiya vê malbatê di dîroka tesewifê de ji ber tîkiliyên wan ên bi Kubrewîye, Suhrewerdîye, Nûrbexşîye û Xelwetîyê tê. Dîsa di nav bapîrên Şêx Şemsedîn de em rastî navê Şêx Huseynê Exlatî (kd. 1405) tên ku ew li Bedlis, Misir û Anatoliyayê di nav pîr û murşîdên mezin de cih girtiye.

Şêx Şemsedîn yek ji pêşeng û nûnerên terîqeta Xelwetîyan e di nav kurdan de. Wî di sedsala XVII-an de bi xebatên xwe yê tesewifî kiriye ku terîqeta Xelwetîye li bajarên wekî Xelat, Hekkarî, Amêdiye û gundê derdora Birîfkanê belav bibe. Ji ber van sedeman dikare bê gotin ku Şêx Şemsedîn ne tenê ji aliyê şêxîtiya xwe lê di heman demê de ji aliyê şairîtiya xwe jî kesayetekî muhîm e. Herçiqas derbarê wî de behsa hin berhemên telîf hatîbin kirin jî lêbelê îro li ber destan tenê dîwançeyêke biçûk ji wî maye. Qutbê Exlatî di vê dîwançeyê xwe de wek mexles navên *Xelwetî* û *Şemsî* bi kar anîne. Di dîwançeyê Qutbê Exlatî de xala yekem a ku bala mirovan dikêşe serwaya hundirîn û ahenga helbestên wî ne. Wî di helbestên xwe de dubarekirina tîp, deng û kîteyan bi hostatî bi kar anîye û li gorî şairên hevdemê xwe di helbestê de helwesteke nû ceribandîye. Wê helwest û uslûba Xelwetî ya serkeftî nîşanî me dide ku wî çiqas giringî dabûbe helbestê, ewqas jî daye mûsîqaya wê. Lewma dikare bê gotin ku di şî'rên Xelwetî de xala sereke ya ku balê dikêşe, aheng û armoniyeke xurt e.

Tê zanîn çar şaxên sereke di terîqeta Xelwetî de peyda bûne ku ew jî Cemaliye, Şemsiye, Rûşeniye û Ehmediye ne. Ji van şaxan jî hin milên din peyda bûne ku terîqeta Gulşeniye jî yek ji wan e (Yılmaz, 2015: 41). Nûnerên ewil ê terîqeta Gulşeniyyê, Îbrahîm Gulşenî (kd. 1533) ye (Azamat, 2000: 301-304) ku bi qasî sedsal berê Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî jiyaye. Di nav terîqeta Xelwetîyan de bi taybetî Gulşenî giringî dane mûsîqayê û herweha di belavbûn û îcrakirina mûsîqaya dînî de bûne pêşeng (Adar, 2012: 25). Lewma li dor vê zanîn û agahiyan tîkiliya Qutbê Exlatî û Gulşeniyan balê dikêşe ser xwe ku ew jî belkî rojekê dê bibe mijara lêkolîneke xweser.

2. Kurtejiyana Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî

Malbata Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî binemaleke ehlê tesewifê ye. Bapîrê wî yê mezin Seyîd Ehmedê Exlatî li Hemedanê ji dayîk bûye û li wir perwerdeya xwe ya dînî û tesewifî dîtîye, îcazeya terîqeta Suhrewerdîyeyê di sala 1283-84an de girtiye û li wir bûye yek ji şêxên herî pêş ê terîqeta Suhrewerdîyeyê. Ji ber xizmetên wî yê dînî navlêka "Muwahhîdê Xorasanê" li wî hatiye danîn. Seyîd Ehmed (kd. 1315) li ser hosiya bavê xwe, ji bo îrşada terîqeta Suhrewerdîyeyê berê xwe daye behra Wanê û li bajarê Xelatê bi cih bûye (Birîfkanî, 2011:

350). Di wê serdemê de Xelat bajarekî girêdayî mîrektiya Bedlîsê ye û di heman demê de ji bo gelek terîqetan bûye navend. Xelat, ji ber vê taybetiya xwe, di serdema navîn de bi nasnava “Qubbetu'l-Îslam” navdar bûye. Şeref Xanê Bedlîsê jî di *Şerefnameyê* (2013: 387) de gava ku behsa vî bajarî dike dibêje ku ew der cihê alim, şêx, arif û weliyan e. Îhtimaleke mezin Seyîd Ehmed jî ji ber van sedeman bajarê Xelatê tercîh kiriye û li vî bajarî bûye niştecîh.

Lêkoler Zahid Birîfkanî (2011: 27-32) di berhema xwe de ji Seyîd Ehmed heta Şêx Şemsedînê Exlatî silsileya terîqeta Suhrewerdiye û Kubrewiyeyê weha rêz kiriye: Zeynelabidin ‘Elî Hemedanî ez-Zordanî (kd. 1286), Ehmedê Exlatî (kd. 1315), Nîzameddîn Exlatî (kd. 1350), ‘Eliyê Exlatî (kd. 1379), Huseynê Exlatî (kd. 1405), Baba Mensûrê Exlatî (kd. 1445), Îshaqê Exlatî (kd. 1485), Ebdulxenyê Exlatî (kd. 1519), Suleymanê Exlatî (kd. 1554), Mûsayê Exlatî (kd. 1586), Ebdulkerîmê Exlatî (kd. 1617), Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî (kd. 1674).

Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî kurê Seyîd ‘Ebdulkerîmê Exlatî ye ku di sala 1588an de li Xelatê hatiye dinê. Li gorî diyarkirina Yılmaz (2015: 31) li dora 1617-18an de Seyîd ‘Ebdulkerîmê Exlatî digel herdu kurên xwe Şemsedîn û Muhemed Emîn Qutbedîn ber bi Hekkariyê ve diçin û li devera Oremarê li gundê Birîvayê bi cih dibin ku hingê Şêx Şemsedîn nêzîkî 29-30 salî ye. Bav û birayê Şêx Şemsedîn, li vî gundî wefat dikin. Piştî çar-pênc salan, Şêx Şemsedîn û biraziyê wî Seyîd Sen‘an terka gundê Birîvayê dikin û bi eşîra [H]ertoşiyîyan re ber bi Amêdiyê ve koç dikin. Amêdiyê di wê serdemê de paytexta mîrektiya Behdînanê ye û li ser mîrektiye jî Mîr Sidî Xan ê kurê Mîr Qubad Beg hukûmranî dike. Li ser daxwaza Mîr Sidî Xan, Şêx Şemsedîn li wê herêmê cihwar dibe û bi piştgirîya mîr li Birîfkanê medrese û tekya ava dike. Mîr Sidî Xan digel gundê Birîfkanê bi tevahî heft gundan weqfî medrese û tekya Şêx Şemsedîn dike. Qutbê Exlatî li wê deverê li ser usûlên Suhrewerdiye û Xelwetiye îrşada terîqetê heta wefata xwe didomîne (Yılmaz 2015: 43-45). Dikare bê gotin ku Qutbê Exlatî di jiyana xwe de bi qasî 29-30 salan li Xelatê, 4-5 salan li Oremarê, 52 salan jî li gundê Birîfkanê buhurandiye û di 86 saliya xwe de anku di sala 1674an de li Birîfkanê bi emrê Xwedê kiriye (Birîfkanî, 2011: 138-139).

Piştî wefata Şêx Şemsedîn, karê tekya û medreseyê dikeve ser milê zarokên wî û bi vî şiklî bênavber bi qasî du sed salan didome. Di dema Şêx Nûreddînê Birîfkanî (1790-1851) de ev malbat întisaba terîqeta Qadirî dike û piştî jî di nîveka sedsala XIX-an de li ser Neqşibendîyê dewam dike. Herçiqas malbata Exlatîyan di serî de li ser rêya Suhrewerdiyeyê dest pê kiribe jî li Xelatê bi awayekî derbasî terîqeta Xelwetiye bûye. Lê ji ber kêmasiya çavkanî û kronîkên wê serdemê mirov nizane ka kengê û çawa bûne Xelwetî. Lê gava rewşa Xelatê li ber çavan bê girtin, bi hêsanî dikare bê gotin ku Xelat di wê serdemê de navenda gelek terîqetan bû û herweha ji aliyê cografyayê ve jî nêzîkî Şîrwanê bû ku danerê terîqeta Şêx Yehyayê Şîrwanî (kd. 1466) li wir bû (bnr. Şîrwanî: 2014). Li dor van zanînan, dikare bê gotin ku ev malbat li Xelatê bûye Xelwetî û li ser wê rêkê jî demeke dirêj dewam kiriye.

Malbata Exlatîyan ji xeynî aliyê xwe yê tesewifî, ji aliyê edebiyata kurdî ya klasîk ve jî malbateke giring e. Ji ber ku bi qasî tê zanîn ji vî malbatê sê şair derketine û li dû xwe dîwan û keşkûl hiştine. Piştî Qutbê Exlatî em dikarin ji vî malbatê wek şair jî navê Şêx Nûreddînê Birîfkanî û Şêx Memdûhê Birîfkanî (kd. 1976) bihejmêrin (Aykaç, 2017).

3. *Qesîdeya “Çelebî” ji aliyê Rûxsarê ve*

Ev şî‘ra Şêx Şemsedîn hin taybetiyên xezelan di xwe de bihewîne jî qesîde ye. Şair ev qesîde bi behra hezec di wezna “mef‘ûlu mefa‘îlun mef‘ûlu mefa‘îlun” de nivîsiye. Di her beytê

de serî li serwaya hundirîn daye ku ji vî aliyê ve ev şî'r qesîdeyeke musemmet e. Serwaya hundirîn ji aliyê deng û ahengê ve mûsîqaya vê qesîdeyê bilindtir kiriye. Tekrarkirina deng, kîte û peyvan armoniyêke cuda daye şî'rê ku taybetiya herî berbiçav jî ev e. Çawa ku di nesrê de ahenga peyvan hebe, bi heman rengî di şî'rê de jî ahenga risteyan heye. Hişê mirov gava ku li nesrê dinêre li ser wateyê zîq dibe; lê di şî'rê de hem li wateyê hem jî aheng û armoniyê hûr dibe (Kedkenî, 1386: 65). Ji ber vê yekê bi hêsanî dikare bê gotin ku Qutbê Exlatî di vehûnandina qesîdeyê de li ser herdu xalan rawestiyaye. Lewma jî di xezel û qesîdeyên dîwançeya wî de dengên ku ji zîkr û wîrdan hatine girtinê yên wekî “hû” “hey” “ya” “la” û hwd zêde ne.

Şair ji bo vê qesîdeyê paşserwayeke dirêj peyda kiriye ku ew jî “qum qum çelebî qum qum” e. Ji helbestên bi vî rengî re di edebiyata klasîk de *xezel/qesîdeya tercî'* hatiye gotin ku paşserwaya wan li gorî paşserwayên edetî dirêjtir in (Şemîsa, 1375: 216). Çawa ku di vê qesîdeya Şêx Şemsedîn de ev taybetî tê dîtin, di esasê xwe de di hin qesîde û xezelên wî de jî ev taybetî wek uslûba sereke ya şair xwe daye der. Lewma em dikarin bibêjin ku xususiyeteke uslûba Şêx Şemsedîn ew e ku di şî'rên xwe de gelek caran paşserwayên dirêj bi kar anîne wekî “ten tel e lat la la”, “tenenaha ya hû”, “kerê min parê mir”, “ez dibêjim ji derdê ‘işq”, “wey ku bibêm wey ku nebêm”, “ten im tenê we ten tenê”. Gelek mînakên *xezel/qesîdeya tercî'* di edebiyata kurdî ya klasîk de hene. Bo nimûne beyta Rûhî, mînakeke bi vî rengî ye ji bo qesîdeya musemmat û tesrî'ê:

Ey dil sebir ke ber fîraq es-sebru miftahu'l-ferec
Çendî bikêşî ihtîraq es-sebru miftahu'l-ferec

Ger bêkes û bêçare yî dûr ez hebîb awareyî
Wer der serê kuhsare yî es-sebru miftahu'l-ferec (Axtepi, 2002: 26)

3.1. Hin Taybetiyên Devoka Xelatê

Ji bilî uslûb û aliyê rûxsarî ya qesîdeyê, devoka Şêx Şemsedîn jî balê dikêşe ku ew jî di navdêr û lêkeran de li gorî devoka standart guherîna dengê “d”yê ber bi “t”yê ye. Çawa ku tê zanîn Şêx Şemsedîn ji Xelatê ye û heta sîh saliya xwe li wir maye. Ev taybetiya han a devoka Şêx Şemsedîn li gundên Xelat û Tetwanê hê jî berdeman e û wekî allofona fonema “d”yê di hin lêkeran de li kar e. Gelek caran tê dîtin ku şair di vê qesîdeyê de jî bi devoka xwe hin lêker û navdêran yên wekî “tikim, tiçim, ti, tibit, tirijin” bi lêv kirine. Herweha hokera demê, “par” jî li wê deverê wek “parê” tê gotin ku îro hê jî wisa ye.¹

3.2. Nezîreyek li ser “Çelebî”: “Hey hey cebelî qum qum”

Qutbê Exlatî hem ji aliyê tesewifê û hem jî ji aliyê edebî bandorekê li ser şair û arifên li dû xwe kiriye. Wek mînak şair û mutesewifê Îranî, Nûr ‘Elîşahê Îsfahanî (kd. 1797) jî yek ji wan e. Nûr ‘Elîşah di sedsala XVIII-an de hatiye hêla Mûsilê û demeke dirêj li wê herêmê maye. Nûr ‘Elîşahê Îsfahanî ji terîqeta Xaksariyê ye û yek ji çar şaxên wê terîqetê bi wî ve hatiye nîsbetkirin. Li nav kurdan, nemaze li nav kurdên Yarsan, terefgîrên wê terîqeta heterodoksî çêbûne (Omarkhali, 2014: 32). Xala balkêş ew e ku Nûr ‘Elîşah bi heman redîf û

¹ Em spasîyên xwe pêşkêşî mamosta Zafer Açar dikin ji bo van tesbît û agahiyên derbarê devoka Xelat û derdora wê de bi me re par vekirin.

weznê nezîreyeke li ser qesîdeya Şêx Şemseddîn nivîsiye. Tê zanîn ku Nûr ‘Elîşah bi salan li Mûsilê maye û li wir jî wefat kiriye. Birîfkan jî di nav herêma Mûsilê de dihat hesabê û nêzîkî bajarê Mûsilê bû. Îhtimal ew e ku gava Nûr ‘Elîşah hatiye herêma Mûsilê li Birîfkanê jî maye û bi awayekî ji awayan çavê wî li berhemên Qutbê Exlatî ketine. Nûr ‘Elîşah di qesîdeya xwe de li şûna “çelebî” gotiye “cebelî” ku bi wateya *çiyayî* ye. Di qesîdeya wî ya irfanî de miraz ji mezmûna *çiyayî*, Mûsa pêxember e ku li *çiyayê Tûrê* ji bo temaşakirina nûra Heq Teala sekinîbû. Qesîdeya Nûr ‘Elîşahê Îsfahanî (Îsfahanî, 1374: 81-82) weha ye:

ما قلزَم ز خَارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما مشرق انوارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما مخزن اسرارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما شمع شب تارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما قافلَه سالارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
در میکده خمارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما بر سر اقرارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما طالب دیدارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
منصور سر دارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما پرتو دلدارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
مستغرق دیدارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
ما آه شرربارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
مست می جبارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم²

ما ابر گهر بارِیم هِی هِی جِبلی قَم قَم
گر نور خداجوئی بیهوده چه می پویی
اسرار نهانی را گر فاش و عیان خواهی
این روز تو همچون شب گر تیره و تاریکست
با قافلَه وحدت گزر زانکه سری دارِیم
ما رند قدح نوشیم از نام و نشان رسته
در روز ازل با حق چون قبول بلی گفتیم
با جنت و با دوزخ ما را نبود کاری
ما باقی باللهم فانی ز خودی خود
در اول و در آخر در ظاهر و در باطن
در طور لوای حق رب ارنی گویان
ای زاهد افسرده رو طعنه مزین ما را
در میکده وحدت چون نور علی دایم

4. *Têgeha “Çelebî” ji aliyê Wate, Dîrok û Tesewîfê ve*

Di ferhengên tirkî de hatiye diyarkirin ku *çelebî* ji peyva *çalab* hatiye dariştin ku wateyên wek *me ‘bûd û reb* di xwe de dihewîne. Şemseddîn Samî (1317: 514) jî diyar kiriye ku ev peyv ji herifandina çelîpa (چلیپا) ye ku di zimanê suryanî de bi wateya xaçê ye û li Asyaya navîn bi tîkiliya suryanan derbasî zimanê tirkî û moxolî bûye. Lê di zimanê suryanî de *xaç* “silîba” ye û ji peyva “silâb” (سِلْب) hatiye dariştin ku ev jî bi wateya *xaçkirin*, *bi çarmîxê ve dardakirin*, *pîrozkirin* û *teqdîskirin* e lê bi wateyên wek *efendî*, *xwedî*, *îlah* û *reb* de dikare bê gotin (Bulut, 1996: 163). Şairê derwêş Yûnis Emre (kd. 1328) yek ji wan kesan e ku di dîrokê de peyva *çalab* di helbestên xwe de bi kar aniye. Wî li beyta jêrê xwe spartiye van herdu hedîsan ku Resûlê Ekrem weha ferman dîke “أنا عند المنكسرة قلوبهم من أجلي” (Ez di dilên [kesên ji bo min] xemgîn

² “Em wekî ‘ewrên durr-bar in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Em [deryayên] qulzûm in ku ji zinaran difûrin, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Ger li pey nûra Xwedê bî çima wisa berhewa digeri? Em meşrîqa nûran in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! [Ger] razên nepen bi rengê veşartî û vekirî bixwezî tu, em mehzena sirr û razan in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Roja te wekî şevê bûye reş û tarî, em mûma şevên tarî ne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Bi qafileyê wehdetê ger hebe sirr û razeke me [bizan ku] em serekê qafileyê ne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Em ew rind in ku qedehê rakirine serê xwe, dev ji nav û nişanê berdane, sermestên meyxa ne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Me di roja elestê de soz dabû Xwedê ku hingê me got belê! Em hê jî li ser soza xwe ne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Ti karê me bi buhişt û dojhê re tune ye, em talibê dîdar in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Em ew fanî ne ku ji xwe ve çûne û di Xwedê de bûne baqî, em Hellacê li ser sêpê ne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Di ezel û axir de, di batin û zahir de em nûra dildar in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Li çiyayê Tûrê bi ala Heq û bi zîkrê *Rebbî-ernî* (E’raf/143) em di [nav] dîdarê de xeniqîne, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Ey zahidê reng-çilmisî, lomeyan li me meke! Em ku pêt û pirûskên êgir in, hey hey çiyayî [de] rabe rabe! Li pêş derê meyxa neya wehdetê wekî *Nûr ‘Elî* hertim, em ku bi meya Cebbar mest ketine, hey hey çiyayî [de] rabe rabe!”

de me) û “القلوب بيت الرب” (Dil cihê Xwedê ye). Beyta Yûnis Emre weha ye ku peyv çalab di vir de bi wateya Xwedê ye:

Gönül Çalab'ın tahtı, gönüle Çalab baktı

*İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise*³ (Tatçı, 2013: 243)

Li gorî hin rîwayetan ev peyv ji yûnanî ye û bi wateya *dostê Xwedê, merivê Xwedê û hezkiriyê Xwedê* ye (Subhanî, 1388: 81). Basil Nikitin jî di vê nîqaşê de xwe spartiyê oryantalistên rûs û diyar kiriye ku ev jî tê wateyên wek *reb, xwedê* û tiştên ku bi xwedê re têkildar in, herweha wateya *ilah* û *yezdan* jî di xwe de digire ku piştî qertafa nîsbetê ya “î”yê girtiye dawîya xwe, ji lew, wek “çelebî” li cografyaya musulmanan hatiye bilêvkirin. Li ser van şiroveyan, Nikitin li navbera çelebî û Êzidiyan têkiliyek daniye û gotiye ku herçiqas li nav tirkên wateya wê *derwêş* be jî li nav kurdan digel heman wateyê, maneya *kesên gerok û sazband* jî lê zêde bûye. Vê têkiliya ku Nikitin tesbît kiriye, pireke giring di navbera Êzidîti û derwêşiyê de daniye. Li gorî wî, peyv *çelebî* dibe ku ji çelb (چلب) a farisî jî hatiye derketin ku wê demê tê wateya *dengderxistin, bi amûrên dengî derxistina dengên wekî repetep û teqereqan* yan jî *çepiklêdanê* (Tebrizî, 1342: 2/581). Mirov dikare vê yekê ji aliyê wateyê ve bi wan derwêşan girêbide ku def û tembûr li dest in û kolan bi kolan, gund bi gund digerin (Nikitine, 2008: 428-432). Ji bilî van, di madeya “Çelebî” ya *Ansiklopediya Îslamê ya MEBê* de jî hatiye diyarkirin ku li gorî gelek pisporan jî bêjeya *çelebî* bi kurdî ye. (Bnr. Barthold, 1987: 370).

Divê bê gotin ku di dîrokê de ev peyv di wateyên wek *axa, beg, xwedî, efendî û mewla* de jî hatiye bikaranîn (Samî, 1317: 515). Nemaze ji sedsala XV-an heta sedsala XVIII-an di burokrasiya Osmanîyan de ji bo çîna bilind a nêzîkî serayê, çîna ilmiyeyê, çîna qelemiyeyê, şairên dîwanê, katibên Dîwana Humayûn û gelek kesên xwende û alim, û heta hin kesên xeyrî-muslîm jî peyv *çelebî* wek unwan û navlêk li ber navê xwe danîne (Gökbel, 2019: 183). Di terîqeta Mewlewîyan de jî ji bo kesên postnişîn ev peyv wek unwan li wan hatiye danîn ku cara ewil li nav terîqeta Mewlewîyan de miqamê çelebîtiyê berbelav bûye (Tanrıkorur, 2004: 468-475). Li gorî diyarkirina Nikitin, di çanda Bektaşîyan de ev îfade ji wateya xwe derketiye û hin maneyên batîni jî di xwe de girtine. Bi rastî jî gelek derwêşên ku ji aliyê nijadê ve xwe spartine Hecî Bektaşê Welî (kd. 1271?), bûne pîrê terîqetê û li post rûniştine, ew jî gelek caran wek *Çelebî* yan jî *Babagan* hatine gazîkirin. Dîsa di hin şaxê Bektaşîyan de ji wî kesî ku rêvebiriya tekya û dergahan dikir, karûbarên li wan deran dida meşandinê jî navê *çelebî* girtiye. Helbet gava ku pîrê terîqetê hêjayî vê unwanê, miqamê *çelebîti* yan jî *çelebîbûnê* bihata dîtin, wê demê bi merasîm û rêûresmên şikodar dihatin pîrozkirin (Gökbel, 2019: 183). Xasma di edet û keleşorên Bektaşîyan de tê dîtin ku wateya çelebî wekî *qelender*, *‘ebdal* an jî *wefayî* di heman wateyê de tê bikaranîn. Çawa tê zanîn ku hin şêx û sofîyên wek Tacu'l-‘Arifîn Şêx Ebu'l-Wefa (kd. 1107) û Baba Sultan [Geyikli Baba] demekê wekî derwêşên gerok jiyane, li gelek cih û deveran geriyane (Karakaya-Stump, 2016: 200-201). Li gorî hin lêkoleran jî sofîyên wekî Baba Tahîrê ‘Uryan (kd. 1055?), Fexredînê ‘Iraqî (kd. 1289), Şemsê Tebrîzî (kd. 1247) jî derwêşên *qelenderî* û *wefayî* bûn, ji ber vê yekê meyla *‘ebdalî* û *mûsîqayê* kirine. Li dor van agahiyên heyî û li gorî tesbîten Nikitin, *çelebî* bi awayekî eşkere tê wateya *derwêşên gerok*. Herweha

³ “Dil textê Xwedê ye, [çunkî] Xwedê li wî nihêriye, kê ku dil[ê yekî] bihêle li herdu dunyayan jî malik wêran dibe.”

mirov dikare bibêje ku îhtimaleke mezin *çelebîbûn* an jî *çelebîti* di navbera qelenderî, ‘ebdalî û wefayîti de cih digire ku taybetiyên hevpar di wan de peyda dibin.

5. *Dahûrînên Qesîdeya “Çelebî”*

Beyt 1.

جار جار كه تبت شب شب هي هي چلبی قم قم
خوش خوش تبم از حب حب هي هي چلبی قم قم

Car car ki tibit şeb şeb hey hey çelebî qum qum

Xweş xweş tibim ez heb heb hey hey çelebî qum qum

Ki: Ku. **Tibit:** Dibit, dibe, çêdibe. **Şeb:** Şev. **Hey hey:** Dengê banglêkirin an jî gazîkirinê, dengê hişyarkirinê. **Çelebî:** Derwêşê gerok ên ku gelek caran bi amûreke mûzîkê qesîdeyan dixwînin; qesîdebêj. **Qum:** Rabe, rabûn. **Tibim:** Dibim. **Heb:** Lib, heb, edet, dane; libên tizbiyê. **Xweş:** Rind, bedew, delal; baş, çê; lez, ecele, lezkirin, ecelekirin.

Şirove: Şair di vê qesîdeyê de unwana “çelebî” di wateyên “ey sofî, sofîyo, zatê muhterem, mibarek” gotiye ku muxataba wî dîsa bixwe ye. Lewma dikare bê gotin ku şair di vir de bangî xwe kiriye û bi alîkariya hunerên alîterasyonê aheng û mûsîqaya qesîdeyê xurttir kiriye. Bi rastî jî deng û peyvên wek *car car, şeb şeb, hey hey, qum qum, xweş weş, heb heb* armoniya qesîdeyê dewlemendtir kiriye. Şair van tekrara deng û peyvên wek hêmayan bi kar anîne ku deng û mûzîkên derwêşên gerok têne guhê mirov. Herweha şair deng û peyvên wisa dubare kirine ku ew dikarin mirovan di tarîtiya şevê de ji “xewa xefletê” hişyar bikin. Lewma şair di vê beytê de bangî xwe kiriye û herwekî gotiye “Hişyar be sofîyo!”. Helbet ji vê hişyarbûnê miraz çawa ku di ayetê kerîmeyê de jî (قَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا) hatiye gotin, ew ê “nîvê şevê hişyar be” û bi zîkr û îbadetê re mijûl bibe (Mumezzil, 2). Wekî ku tê zanîn di tesewufê de yek ji nîşaneyên herî giring ên teqwa û zuhdê ew e ku îbadeta şevê, nimêja teheccudê û mijûlahiya bi zîkr û wîrdan e di nîvê şevê de. Bi rastî jî di gelek ayetên Qur'anê de li ser vê meselê ji Resûlê Ekrem re ferman hatiye dayîn ku yek ji wan weha ye:

(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) “*Hinek ji şevê rabe bi Qur'anê nimêj bike ku ev zêdeyî (nimêjên ferz) xasê bi te ye. Da ku Xwedayê te, bi wê nimêjê te bişîne miqamê pesindayî (ku ew jî miqamê şefaeta mezin e).*” (‘Isra, 79). Îbadet û nimêja şevê baştirîn dem e ji bo salîk an jî sofîyan ku bi Rebbê xwe re xelwetê bikin. Ji vê re *terîqê xelwet* tê gotin ku salîk dikare bikeve nav ponijîn û tefekurekê û dîsa dikare ezma axaftinê bike bi Rebbê xwe re. Ji ber vê yekê şair di metle‘a qesîdeyê de niyeta xwe eşkere kiriye û aniye zimên ku divê ew wek sofîyekî Xelwetî bi Rebbê xwe re xelwetê bike. Şair dema ku vê yekê kiriye, mecazen dengên tekrarkirî wisa bi kar anîne ku wan dangan ew ji xewa xefletê hişyar kiriye.

Li ba Xelwetîyan seyrê sulûk bi wan heft navan tîn kirin ku bi rêzê weha ne: *Lailahe illallah, Ellah, Hû, Heq, Heyy, Qeyyûm* û *Qehhar*. Sofî û salîkên Xelwetî di zîkrên xwe de li ser usûla *zîkrê cehrî* diçin. Piştî zîkrê xwe li *dewranê* disekin, anku piştî demekê zîkr li ser pêyan dewam dike. Ji ber vê yekê ji îfadeyên şair yên wekî “qum qum” anku “rabe rabe” dikare ji bo vê yekê bê şirovekirin ku miraz jê “rabe li ser pêyan û li dewranê bisekine” ye. Di encama têkilhevîna zîkr û mûzîqê de sofî, ji aliyê rûhî ve kêfeke menewî jê digirin. Gava ku dengê mûzîkê li dîwanê deng dide herçiqas sofî li erdê di halê zîkrê de bin jî manen li alema jorîn in.

Lewma ew herdu hebûn/mewcûdat di esnayê zikir de tim bandor li hev dikin û seyra xwe didomînin ku ji vî aliyê ve sûdwergirtina ji deng û mûzîkan bo Xelwetiyan giring e. Xelwetî li ser usûla *zikrê cehrî* diçin ku ji bo wan armanca mûzîkê, bilindbûneke menewî ye. Çunkî li gorî wan, zikir ne tenê bi zimên lê herweha bi ziman, giyan û dil ve tê kirin. Digel vê yekê, li cem Xelwetiyan herçiqas zikir bi civatî/tevahî bê kirin jî, zikrê bi ferdî/takekesî jî ewqas giring e (Çetin, 2017:189). Şair di vê beytê de gava bangî xwe dike û nîvê şevê xwe ji xewa xefletê hişyar dike, helbet ji bo zikrê takekesî ye. Jixwe di beytê de “heb heb” derbas dibe ku ew ji tizbiyê kînaye ye. Helbet miraz ji tizbiyê jî yadkirin û bibîranîna Xwedê ye ku ew jî zikr e. Di Qur'anê de gelek ayetên wekî “Ew bi şev Xwedê tînin bîra xwe” hene ku yek ji wan jî weha ye: (فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ) “*Nexwe tu digel hemd û senayê, Xwedayê xwe pak bidêre û bibe ji secdekeran!*” (Hicr, 98). Peyva “heb” [حب] di heman demê de dikare wek “hub” jî bê xwendin ku wê demê wateya *muhebbetullahê* anku hezkirina Xwedê dide. Di tesewifê de wateyeke din jî heye û ew jî terkîrîna wesfên xwe ye li hember Xwedê, ku ew jî bingeha tesewifê ye (Uludağ, 2016: 232).

Di hemû beytan de hunera tekrîrê heye. Şair ji ilmê bedî‘ê serî li hunerên lefzî dane û bi vê usûlê wateyên nû dane wan dangan ku ji vê yekê re di edebiyatê de newaya herf û dangan jî tê gotin. Ev hunerên lefzî û newaya dangan, musîqaya helbestê zêde dike. Di beytê de dubarekirina paşserwa ya “hey hey çelebî qum qum” ji ilmê bedî‘ê taybetiyek e *luzumu mala yulzem* yan jî *iltizam* e ku şairên mutesewif gelek caran serî bi vê yekê daye. Mewlana Celaledînê Romî (kd. 1207) jî yek ji wan şairên mutesewif e ku wî di *Dîwana Kebîr* de gelek caran serî li hunera alîterasyon an jî tekrara dangan daye ku bi xêra van, newa û mûsîqaya beytan bilindtir kiriye (Romî, 1338: 131):

ای جان جان جان ما نامدیم از بهر نان
برچه گدارویی مکن در بزم سلطان ساقیا

“*Ey canê canê canê canê me, [bizane ku] em ji bo kerekî nê nêhatine [li ber deriyê te]. Saqiyo! Belaheq wisa bi parsekiyê xwe li sifreya Xwedê danene.*”

Ji bilî Mewlana, hunerên alîterasyon û tekrara dangan di edebiyata kurdî ya klasîk de jî gelek cih digire. Bo nimûne ji neviyên Qutbê Exlatî, Şêxê tekya Birîfkanê, Şêx Nûredîn jî bi heman rengî şî‘rek nivîsiye ku beyta metle‘a wê weha ye (Birîfkanî, 2004: 39):

*Gehî îns im gehî cînn im gehî ‘aqil gehî şeyda
Gehî der xelwexan im gehî dêr im gehî beyda*

Nemaze di qisma îbtidaya beyte de peyva “xweş xweş” [خوش خوش] dikare wek “xwiş xwiş” jî bê xwendin ku wê demê wateya dengê tizbiyan dide. Hingê dikare bê gotin sofî tizbiyê hildaye destê xwe û yek bi yek dikişîne ku ew jî delîla hişyarbûna wî ye ji xewa xefletê. Di heman demê de dubarekirina peyva “xweş” wateya lezkirin û ecelekirinê dide ku wê demê şair, wek îfadeyeke hişyarkirinê ev bi kar aniye û bi vê yekê xwestiye bibêje ku zûka dest bi zikrê bike.

Hunerên Edebî: Hunerên onomatopoeia û alîterasyon bi tekrara deng û herfan derketiye holê. Serwaya hundirîn di beytê de heye. *Çelebî* îstîfara ye ji şair. Secî di navbera *şeb* û *heb* de peyda bûye. Bi *qumê* ji ayetên jorê re telmîh çêbûye. Ji ber ku *qum* di heman demê de dewranê

tîne hişê mirov, lewma îhamê tebadur heye. *Hey hey*, dengê banglêkirinê ye, lewma nîda çêbûye. Dengên wek *heb heb* û *xweş xweş* di heman demê de dikarin wek *hub hub* û *xwiş xwiş* jî bên xwendin, lewma îham di van peyvan de peyda bûye. Zikrê cuz îradeyê kul di peyva *hebê* de heye ku miraz jê hebên moriyên tizbiyê ne. Herweha tizbî jî bi mecazî zikrê *Xwedê* ye. Tenasub di navbera *car car* û *heb heb* de jî aliyê hejmartin û lib/heb/edetê ve heye.

Beyt 2.

سوتم ژ غمی مو مو تا چندی بچم سو سو
ای دوست وره زو زو هی هی چلبی قم قم

Sotim ji xemê mû mû ta çendî biçim sû sû
Ey dost(i) were zû zû hey hey çelebî qum qum

Sotim: Sotin, şewitîn. **Xem:** Keser, keder, kovan, kerb. **Mû:** Pirç; ta, bend; jar, zeîf, hejar, laxer; parçe parçe, ker kerî. **Sû:** Hêl, alî, ber, teref.

Şirove: Şair di vê beytê de bangî yarê kiriye û gazindeyên xwe yên ji ber dûrketina wê aniye zimên. Wê dûrketin û cudabûnê êş û janeke mezin daye şairê aşiq, ji ber vê yekê muzdarîb bûye û ji hal ketiye. Şair gava ku vî halê xwe teswîr kiriye, xwe wekî tayekî zirav dîtiye û di nav agirê işqê de sotina xwe îfade kiriye. Wî li hember şewata işqê, xwe her wekî pirçekî ku agir pêketî teswîr kiriye, û diyar kiriye ku geh ber bi wî alî gah ber bi vî alî ve diçe û tê ku ew jî gava salik Rebbê xwe digere bi awayekî ji awayan halê wî yê *muheyyer* resm dike.

Di tesewifê de mebest ji *dost*, yara îlahî ye ku ew jî *Xwedê* ye. Salik ji bo ku bigihîje heqîqetê tim di nav lêgerîn û seyrê de ye. Yek ji miqamê vê seyrê, miqamê *muheyyer* e. Li gorî pênasekirina Ferîduddînê ‘Ettar, miqamê *muheyyer* miqamekî berî *fenayê* (tunebûna di nav işqa îlahî de) ye. Bi rastî ‘Ettar (Kedkenî, 1387: 407) di *Mentiqu't-Teyr* de weha miqamê *heyretê* formulîze kiriye:

بعد ازین وادی حیرت آیدت	کار دایم درد و حسرت آیدت
هر نفس اینجا چو تیغی باشدت	هر دمی اینجا دریغی باشدت
آه باشد، درد باشد، سوز هم	روز و شب باشد، نه شب نه روز هم
ازین هر موی این کس نه به تیغ	میچکد خون مینگارد ای دریغ
آتشی باشد فسرده مرد این	یایخی بس سوخته از درد این
مرد حیران چون رسد این جایگاه	در تحیر مانده و گم کرده راه
هرچه زد توحید بر جاننش رقم	جمله گم گردد از و گم نیز هم ⁴

Lewma şair di vê beytê de *muheyyerbûn* û *sotina* xwe ya di vî miqamî de aniye zimên û ji ber vê yekê jî ber bi her aliyê ve bezîna xwe îfade kiriye. Li gorî salik û sofîyan her rêyek derdikeve ber yara îlahî. Çawa ku di ayetê kerîmeyê de jî dibêje (فَإِنَّمَا تُؤَلُّوا فَنَّمَّ وَجْهَ اللَّهِ) “*Çi cihê*”.

⁴ “Piştî vê yekê deşta heyretê tê. Li vê deştê kar tim dibe hesret û derd. Di vî miqamî de her nefesek wekî xencerê ye. Her nefesek di vî miqamî de gazî û hewar û poşmanî ye; ax e, derd e, sotin e; hem şev e hem roj, ne şev dimîne ne jî roj. Pirçê [bedena] yekî di vî miqamî de ne bi gûzanê lê bi hewar û gazinan xwîn[a xwe] dirijîne. Ev miqam agirekî wisa ye ku kesê di wî de bişewite dibe qijik; herweha agirekî sikûsar e, yan jî parçeyekî cemedê ye ku bi vî derdî hatiye sotin. Yekî heyranbûyî gava bikeve vê deştê dikeve heyretan, şaş û metel dimîne, rêya xwe wenda dike. Derbarê wî de her çi hatibe nivîsîn li deşta tewhîdê wenda dibe, heta wendabûn jî [li wir] wenda dibe.”.

hûn berê xwe bidinê Xwedê Teala li wê ye.” (Beqere, 15). Bi rastî jî di terîqetê de gava bêhna salik an jî sofîyekî teng bibe û bikeve tengasiyê ji bo ku ji vê rewşê xwe xilas bike dibêje *ya dost an jî ya heq*. Ev nîda yan jî gazîkirin ji ayetên wekî *(وَكْفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا)* “*Xwedê bi dost û piştewanî besî we ye*” (Nîsa, 45) û *(اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ)* “*Erê ma Xwedê ne besî bendeyê xwe ye?*” (Zumer, 36) mulhem in ku di terîqetan de ji bo sofîyan hatiye gotin ku bi Xwedê re xelwetê bikin. Ji ber vê yekê di beytê de şair ji bo ku tenêtiya xwe dane alîyekî û bibe hemhal, bi fermana maşûqa heqîqî ku dibêje *(ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ)* “*Hûn hevî û dua ji min bikin, ez ê jî bersiva we bidim*” (Xafir, 60) gazî yara îlahî dike. Şair gava bangî yara îlahî dike, li aliyê din ve jî halê xwe yê perîşan û bedena xwe ya jar û lawaz, bi ziraviya tayê re daye ber hev. Ji ber îfadeyên *sotin, xem û mû* mirov dikare wê şewatê bişibîne mûmê. Çunkî mûmek gava dişewite tenê bendika di orta wê de dimîne ku şair, lawazbûna xwe bi vê bendika ziravok re muqayese kiriye. Îfadeya *mû mû* dikare wek parçe parçe jî bê fêmkirin ku hingê dikare bê gotin, şair ji ber êş û derdan wekî mûmê parçe parçe, nuqit bi nuqit helîna xwe der biriye û bi gotina *ya dost yan jî ya heq* xwestiye ku hewara xwe bigihîne Rebbê xwe.

Hunerên Edebî: *Dost* bi mecazî Xwedê ye. Secî di navbera *sû, mû û zû* de peyda bûye. *Ji xemê sotin*, gotineke biwêjî ye. Di vê beytê de jî alîterasyon û tekrara dengan heye. Telmîh ji ayetên jorê re çêbûye. Peyva *mû* gava bi *sotinê* re tê xwendin hingê mûm/find tê hişê mirov ku wê demê îhamê tebadur peyda dibe. Nîda di îfadeya *ey dost* de heye.

Beyt 3.

محبوب که قهات خه خه ت دلم کر ها ره ره
ديسان خوشم از وه وه هی هی چلبی قم قم

Mehbûb ki vevat xeh xeh ti dil im kir ha reh reh
Dîsan xweş im ez weh weh hey hey çelebî qum qum

Mehbûb: Evîndar, yar, dilber, maşûq; **Heq,** Xwedê. **Vevat:** Hat, hatin; gihîştin, weslet. **Xeh:** Dengê şaş û metelmayîne ye, wekî dengê wax waxê. **Ti:** Di, daçeka têdebûnê. **Reh:** Rê; terîqet.

Şirove: Şair îfade kiriye ku ji ber ‘ubûdiyetê careke din bi dîtina yara mutleq dê kêfxweş bibe. Çawa ku ji beytê diyar dibe, şair bi muhebbeteke eslî li mehbûba xwe nihêriye û herweha ne ji bo tiştêkî din, bes ji ber evîna li hember zatê wî, hezkirina xwe eşkere kiriye. Li dor vê hezkirinê bal kêşaye li ser daxwaza xwe ya gihîştina yarê û zehmetiya wê. Ji ber ku vê hezkirina gihîştina yarê dilê şair ker kerî kiriye, lê li gorî şairê aşiq kêşana ewqas eş û ezyet ji bo gihîştina yarê li dawiyê ber ketiye. Çunkî hişyarbûna nivê şevê û bi zikrê Xwedê re mijûlbûn di heman demê de ji bo şair cureyekî gihîştina yarê ye. Li gorî şair dîtina yarê û bi wê re hemhalbûn gelek muhîm e. Bi vî şiklî şair hemû eş û ezyetên xwe ji bîr dike û cardin dilê wî xweş dibe.

Di qîsma sedra beytê de peyvên *mehbûb* [muhebbet] û *reh* [terîq(et)] gava ku bîn cem hev hingê hizr û ramana *terîqê muhebbet* pêk tê. Terîqê muhebbet di tesewifê de şikleki *terîqê şuttar* e ku xwe dispêre îşq û muhebet û cibeyê. Salik di vê rêyê de dixwaze ku qalikê xwe yê beşeriyetê bi agirê îşq û cizbeyê bişewitîne. Di vê rê(ya terîqê şuttar) de gelek qayde hene ku yek ji wan jî bi ketina xelwetê û dewamkirina zikrê re salik berê xwe dide Rebbê xwe (Aynî,

1992: 235) ku şair li jorê hêviya vê yekê kiriye. Şair di beytê de diyar kiriye ku ji ber derdê evîne dilê wî pirt pirtî bûye. Helbet gotinên bi vî rengî beyteke *Neynameya* Mewlana tîne hişê mirov ku weha ye (Muwehhîd, 1396: I/3):

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق تا بگویم شرح درد اشتیاق⁵

Gelek rê û terîqet di tesewifê de hene ku mirovan digihînin Heq Teala û hejmara wan jî bi qasî henaseya mexlûqatan in. Şair di vê beytê de bi awayekî nepen aniye zimên ku ji bo gihîştina Xwedê gelek rê hene. Ev nêrîn jî di vê ayetê kerîmeyê de weha hatiye diyarkirin (وَالسَّمَاءُ ذَاتُ الْحُبُكِ) “*Sond bi asîmanê xwedan rêk...*” (Zariyat, 7).

Hunerên Edebî:

Mehbûb kînaye ye ji yara îlahî. *Xeh xeh* û *weh weh* îfadeyên heyirîn û şaşmayîne ne. Secî di navbera *xeh*, *reh* û *weh* de heye. Mebest ji *reh rehê* ker kerî, pirtî pirtîbûn[a dilê aşiq] e ku wateya êş, jan, derd û elemê jî dide. Dîsa bi vê îfadeyê ji beyta Mewlana re îradê mesel çêbûye. Îham di îfadeya *ti* de heye, herçiqas li beytê wek bazinedaçeka têdebûnê (di...de) hatibe gotin jî lê di heman demê de dikare wek kesê yekjimar ê duyem, anku wek *tu* jî bê xwendin. Peyva *xweş* di nusxeya Şêx Memdûh de wek *xîş* hatiye nivîsîn. Ger wisa be, ev peyv tê wateya *hûr*, *hûrbûnê* ku dîsa tenasubê bi wateya giştî ya beytê re saz dike.

Beyt 4.

هون لیم نگران زق زق بیک جار بویم شق شق
حق مایه تنی حق حق هی هی چلبی قم قم

Hûn lêm negirin zeq zeq yêk car(i) bûyim şeq şeq
Heq maye tenê heq heq hey hey çelebî qum qum

Lêm: Li min. **Zeq:** Kurtkirina peyva *zewqê* ye; (di vir de bi dubarekirina peyvê wateyeke weha jî derketiye) lome, lomekirin. **Negirin zeq zeq:** Lomeyan mekin. **Şeq:** Parçe parçe, ker kerî, pirtî pirtî. **Heq:** Xwedê Teala; rast, rastî, heqîqet, duristî.

Şirove: Şair di vê beytê de hezkirina xwe ya kûr a li hember Rebbê xwe aniye zimên. Lewma ji ber dîrketin û hesreta yarê, êş û janeke xedar di dilê wî de çêbûye. Şair ji ber vê rewşa xwe ji muxatabên xwe xwestiye ku lomeyan li wî nekin. Çunkî bi raya wî di wextekî nivê şevê de bi wirdê *heq heq* zikrê Xwedê re mijûlbûn ji bo sofîyekî tiştê ne xerîb e. Dîsa li gorî şair, di heqîqetê de tenê hebûnek heye ku ew jî Heq Teala ye, di wê demê de tenê Heq heye, hebûna sofî di zatê Heq de fena bûye, “*Her ew e yê ewwel û axir, her ew e yê zahir û batin*” (Hedîd, 3) ku di ayetê kerîmeyê de jî weha destnîşan kiriye: (هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ) Gava ku şair vê rewşê teswîr kiriye di tesewifê de îşaretî halê *zewq* û *wecde* kiriye. Bi rastî jî dengê *zeq zeq* di nusxeyê de dikare wek *zewq* jî bê xwendin ku hingê wateyên wek *tehm*, *hezz* û *lezzetê* dide. Lêbelê di tesewifê de maneya *zewqê* hêşînbûna tecelliyatên îlahî yan jî hasilbûna halê *wecde* ye. Helbet hêşînbûn/peydabûna tecelliyatên îlahî destpêkirina halên curbicur in di derûniyeta sofîyan de. Di wê esnayê de bi tecellîkirina Heq Teala, nûra irfanê di dilê sofî de peyda dibe û sofî jî dikeve halekî wisa ku wê demê temaşaya Heq dike. Di halê *zewqê* de ruh, xwe ji

⁵ “Sîne (sîng) dixwazim, yê ku ji ber derdê cudahiyê ker kerî bûye, [sîne dixwazim] da ku jê re miraza gihîştinê vebêjim.”

masiwayê pak didêre. Zewq kêfeke rûhî ye ku di dilê ehlê sulûkê de bi tecellibûna nûrê re peyda dibe (Uludağ, 2016: 392). Ji ber van sedeman, şair li aliyekî halê xwe teswîr kiriye û li aliyê din jî hişyarî daye muxatabên xwe da ku lomeyan li halê wî nekin.

Hunerên Edebî: Secî di navbera *zeq*, *şeq* û *heq* de heye. Peyva *zewq* di nusxeyê de wek *zowq* hatiye nivîsîn ku vê yekê jî îham derxistiye holê. Cînasê laheq di navbera herdu *heq* de heye. *Şeqbûn* îstîare ye ji kerkerîbûna dil. *Zeqgirtin*, muteradîfa lomekirinê ye. *Zeq*, dikare wek *ziq* jî bê xwendin ku hingê awirên tûj ên ku mirovan bêrehet dikin tê hişê mirov, lewma îham di vir de jî çêbûye.

Beyt 5.

.....خوش خوش تا سا قېم از گش گش
.....وش وش هی هی چلبی قم قم

..... *xweş xweş ta sa vebim ez geş geş*
..... *weş weş hey hey çelebî qum qum*

Xweş: Rind, bedew, spehî; zû, lez, ‘ecele. **Sa:** Wekî, mîna, fena; kurtkirina kulîlka semenê, gula yasemen. **Vebim:** Vebûn, vekirina kulîlkê, bişkivîn, bişkiftîn. **Weş:** Wekî, mîna, notanî; -asa; rind, bedew, delal; navê cureyekî pembo yê Taberistanê ye ku ji wî qumaşê qedîfe, mexmer, etlas û hevrişîm tên çêkirin.

Şirove: Ji ber nîvcobûna beytê mirov nikare wateyeke tam bidê. Lêbelê bi qasî ku ji cihên wendabûyî tê fêmkirin, şair guherîna halê derûniya xwe wekî bişkivîna gulekê teswîr kiriye ku gava beytên pêş û paş bi hev re bê nirxandin, wê demê mirov dikare bibêje, qesda şair ihtimaleke xurt zikrê Xwedê ye. Çawa ku di ayetê de jî bi awayekî zelal hatiye diyarkirin (وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) “*Xwedê pir bi bîr bînin da ku hûn bigihîjin felahê*” (Enfal, 45) anku bi zikrê Xwedê re guherîna derûniyeta aşiq wekî geşbûn û bişkivîna gulekê hatiye teswîrkirin.

Hunerên Edebî: Cînasê laheq di navbera *xweş* û *weş* de heye. Secî di navbera *geş*, *weş* û *xweş* de peyda bûye. Ji ber ku navê kulîlk û çîçekan di beytê de heye, lewma bi peyva vekirin/bişkivînê re tenasub di navbera *sa*, *weş*, *geş* û *vebûn* de saz bûye. Telmîh ji ayetên jorê re heye.

Beyt 6.

.....دم دم
.....وه دلم تیچن غم غم هی هی چلبی قم قم

..... *dem dem*
We dilim tiçin xem xem hey hey çelebî qum qum

Dem: Gav, wext, zeman, mecal; henase, bêhn, nefes. **Xem:** Êş, jan, elem; qirêjî, pîsî.

Şirove: Beyt kême lê risteya binî tam e û wateya vê jî zelal e. Şair li beytên jorê giringiya zikrê anîbû zimên, lewma di vê beytê de jî îşaret bi vê yekê kiriye ku bes bi zikrê Xwedê, xem

û keserên dilê mirovan dikarin biçin. Bi vî awayî jî dil digihîje sukûnet û aramiyê. Çawa ku di Qur'ana Pîroz de jî dibêje ﴿وَتَطْمَنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ﴾ “*Dilên wan bi zikrê Xwedê rihet û aram in.*” (Re‘d, 28). Bi rastî jî li gorî tesewifê ew zikrê ku bi îxlasê tê kirin dikare perde û astengan di navbera ‘ebd û Rebbê wî de rake. Di heman demê de zikr, herwekî sîqala dilan e ku dilê salik ji qirêjîyên menewî paqij dike û ji xefletê xilas dike. Dil, bi zikrê Xwedê dibiriqe û ji ber nûra wî geş û zindî dibe. Ew nûra ku bi zikrê tê, seranserî bedena mirov dipêçe ku her endameke mirov para xwe jê digire, geş dibe, dibiriqe û bi muhebbetullahê mişt tije dibe. Kesê ku di nav nûra zikrê Xwedê de wenda bibe hingê ew dibe yekî rûken, rûgeş û zarşîrîn; nihêrîna wî kesî feyzek dide mirov û gava mirov bi wî kesî re be wê demê aramî lê peyda dibe. Kesên wisa her wekî şahid û wekîlê Xwedê ne li rûyê erdê. Çawa ku di hedîsekê de jî hatiye îşaretkirin, gava mirovên din li rûyê wan kesan binêre wê demê Xwedê tê bîra wan.

Herçiqas risteya ewil kême be jî di dawiya wê de *dem dem* hatiye nivîsîn. Ji bilî wateya wext û zemanê, maneya henase û nefesê jî di vê peyvê de heye ku ew jî zikrê cehrî tîne bîra mirov. Ji ber ku di Xelwetiyân de zikr li ser usûla zikrê cehrî ye.

Hunerên Edebî: *Xem* bi mecazî qirêjîya dil e. Risteya duyem sehlê mumtenî ye. Telmîh ji ayeta jorê re çêbûye.

Beyt 7.

دل دل بریشته وکی بلبیل .....
بو..... سل سل هی هی چلبی قم قم
.....dil dil birêşte wekî bilbil
Bû..... sil sil hey hey çelebî qum qum

Birêşte: Suxte, şewitî. **Sil:** Silbûn, tirsîn, bizdîn, xofgirtin.

Şirove: Qismeke beytê jê çûye, qisma sedr bi tamamî nîne lê di qisma herb a beytê de şair dil şibandiye bilbilekî dilsoj. Şair xwendina bilbilê wekî wird û zikrê li ser zimanê salik dîtîye. Wekî risteya ewil qisma îbtidayê jî jê çûye ku şair di vir de bi îfadeya *sil(bûn)*ê îşaretî tirsî Xwedê kiriye. Ew jî vê ayetê tîne hişê mirov ku weha ye:

﴿الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلَّيْنُ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ﴾

“*Ew ên ku ji Xwedayê xwe ditirsin ji xwendina wê çermgij dibin, paşê çermên wan û dilên wan bi bal zikrê Xwedê ve aram û nerm dibin.*” (Zumer, 23).

Ji bilî van agahiyan, di beytê de dengên dubarekirî eger ji hev cuda bînin nivîsîn, wê demê peyva *bilbil* jî dê bibe *bil bil* ku ew jî dengê fûrdan (bilebil)a ava keliyayê tîne hişê mirov ku bi wateya giştî ya beytê re tîkildar e. Herweha dikare bê gotin, ew *bil bil* dengê dilê salik e ku bi agirê îşq û evîna Xwedê ve fûrdide.

Hunerên Edebî: Secî di navbera *dil* û *sil* de heye. *Bilbil* bi mecazî halê aşîq û zakir îfade dike. Herweha kîneye ye ji salikê ku di halê zikr û cizbeyê de ye. *Sil* kîneye ye ji teqwayê. Îhamê tebadur di navbera *sil sil* û *bil bil* de çêbûye.

Beyt 8.

تا از فخورم هر هر .....

هه هه چلبی قم قم .....

.....ta ez vexûrim her her
.....hey hey çelebî qum qum

Vexûrim: Vexwim, vexwarin, noşkirin. **Her:** Hergav, tim, daîma.

Şirove: Di beytê de lêkera *vexûrim* cih digire ku ev jî vexwarina şerabê tîne hişê mirov. Şerab di edebiyatê de mezmûneke tesewîfî ye ku mebest jê feyza îlahî ye. Di ayetê kerîmeyê de jî dibêje (وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا) “*Xwedayê wan dê ji şerabeke paqij bi wan bide vexwarinê.*” (Însan, 21). Helbet miraz ji vê yekê di tesewîfê de halê *sekr* e. Halê *sekr* di wateya serxweşî û mestbûnê de ye ku ji wî salikî re *salikê sekran* tê gotin. Bi warîdat û tecelliyeye xurt salik ji xwe ve diçe û digihîje zewq û kêfeke rûhî. Halê *sekrê*, taybetiyeye ehlê mirovên xas e. Salik gava tecelliyata cemalê temaşe dike hingê dikeve wî halê *sekrê* ku ew hal xurttir e ji halê *xejbê* (Cebecioğlu, 2014: 424). Dikare weha bê şirovekirin ku şair di vê beytê de îşaretî veguherîna halên cuda yên li navbera zikr, cizbe û sekeratê kiriye.

Hunerên Edebî: Zikrê mehal îradeyê hal di *vexurim* de heye. Di qisma herba beytê de qaydeya şert heye. Telmîh ji ayeta jorê re çêbûye.

Beyt 9.

هه هه ساقی تو ورین می می .....

کی کی هه هه چلبی قم قم .....

.....hey hey saqî tu werîn mey mey
.....key key hey hey çelebî qum qum

Werîn: Bîne. **Mey:** Bade, şerab. **Key:** Heta kengê, kînga.

Şirove: Şair her wekî dewama beyta jorê, di vê beyta nîvco de dîsa peyva şerabê bi muteradîfa wê re bi bîr aniye. Bi vê têgehê îşaretî tecelliyata îlahî kiriye û halê xwe yê coşdar ê di nav îşqê de bi teşbiheke belîx teswîr kiriye. Bi rastî jî şerab di tesewîfê de îfadeyeye rezmdar e ku temsîliyeta şewq, wecd û muhebetê dike. Saqî wek *meygêr* tê zanîn ku di tesewîfê de gelek caran wek *feyyazê mutleq* anku çavkaniya hemû feyz û hezkirinan hatiye dîtin ku mebest jê Xwedê Teala ye. Lêbelê gelek caran wateyên wek *murşîdê kamil* û *pirê terîqetê* jî di xwe de digire.

Şair *meygêr* û *mey* xwestiye bi lêkera “*werîn*”ê îfade bike ku di edebiyata kurdî ya klasîk de gelek caran em rastî vê yekê tînen. Bo nimûne Melayê Cizîrî di beyteke xwe de weha gotiye:

Dîsa ji nû bêhal e dil saqî werîn cama zucac

Muştaqê xemra al e dil lê xweşî anîbit mîzac (Cizîrî, 2004: 75)

Hunerên Edebî: *Saqî* ji *murşîdê kamil* û *mey* jî ji feyza îlahî kînaye ne. Secî di navbera *hey*, *mey* û *key* de heye. Tenasub di navbera *saqî* û *mey* de saz bûye.

Beyt 10.

ساقی کو تبت او او غم هر ترژن دو دو
نسیم فتدن هو هو هی هی چلبی قم قم

Saqî ku tibit ew ew xem her tirijin dew dew
Nesîm vetidin hew hew hey hey çelebî qum qum

Saqî: Meygêr. **Ew:** Kesê sêyem ê yekjimar, (bi erebî) huwe; (bi mecazî) Xwedê Teala. **Dew:** Mezin, gir, qerese, terikî; dudu dudu, li pey hev, li dû hev; betal, vala, pûç. **Tirijin:** Dirijin, rijîn, robûn. **Nesîm:** Bayekî hênîk û sivik e ku kêfa mirovan jê tê; (bi mecazî) qasid, peyamber, ragihîner. **Hew:** Êdî, nema; wisa, wer, wilo.

Şirove: Şair di vê beytê de îfade dike ku saqî ye yê ku meyê (anku tecelliyata îlahî û fuyûzatê) di navbera salik û sofîyan de par vedike. Helbet miraz ji saqî di tesewifê de Heq Teala ye. Bi gotineke din, şair dibêje ku eger saqiyê me Heq Teala be hingê êş û jan ji bo me namîne. Anku bi gotina pêşiyên me “Xwedê heye xem tune” (Oncu, 2020: 4/1083). Gava tiştêkî xirab bi serê yekî de bê yan jî ew kes hêviya xwe wenda bike wê deme ev gotina pêşiyên tê bikaranîn. Bi rastî jî mirov gelek caran dikarin tûşî rewşên xirab bîn. Lêbelê divê mirov tu caran li hemberî rewşên xirab, hêvî û baweriya xwe wenda neke û hertim xwe bispêre Xwedê ku şair jî di vir de bi vê gotinê van tiştan aniye bîra me. Helbet têkiliyek di navbera bêhêvîbûna şair û reşbîniya salik de dixuyê. Ji bo salik xetereya herî mezin ew e ku reşbînî di dilê wî de peyda bibe, anku *xewatirê nefsanî* yan jî *xewatirê şeytanî* di wî de bixuyê. Lewma şair ji ihtimala êrişa *xewatirê nefsanî*, xwe spartiyê Xwedê. Ji ber ku Xwedê hebe, li wê derê xem û keser nabe; heta ew xem û kesera heyî jî bi gotina şair, yek bi yek li pey hev dirijin û diçin.

Bayê nesîm di beytê de derbas dibe ku miraz jê *hêvî* ye. Bayê nesîm di tesewifê de ew ba ye ku ji aliyê înayeta îlahî ve diweze, tecelliyateke cemala îlahî ye, rehmeteke sermedî û nefeseke rehmanî ye. Çawa ku di ayetê de derbas dibe “*piştî ku Xwedê bibe yar û alîkar*” (﴿أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾) (Enfal, 40) bayê ku diweze tenê dibe rihmeta rehmanî ku ew jî wek dengê hû(we) hû(we) tê guhê salik. Ji bilî vê, mirov bi hatina nesîmê pê dizane ku roj hêdî hêdî dertê û dibe sibeh. Gava ev yek bi peyva *saqî* re bê ba hev, wê demê şeraba ku di serê sibehê de tê vexwarinê tîne hişê mirov ku jê re *şeraba sibehê/subgahî* yan jî bi zimanî farisî *subûhî-zeden* tê gotin. Miraz ji van mezmûnên tesewifî, îbadet û zikr in ku li serê sibê, di wextekî zû de tên kirin. Bi encama wan îbadet û zikran di dilê salik de tecelliyata îlahî xuya dibin. Mezmûnên wekî *şeraba subgahî* yan jî *subûhî-zeden* di edebiyata tesewifê de gelek caran hatine gotin ku li beyta xwarê jî Se‘diyê Şîrazî (1386: 443) qesda wê şerabê kiriye:

برمن که صبوحی زده ام خرقه حرامست ای مجلسیان راه خرابات کدامست⁶

Herweha di tesewifê de miraz ji saqî û şerabê *şeraba tewhîd* (wendabûn e di zatê kibriya de û xilasbûn e ji hemû qeyd û bendan), *şeraba puxte* (zewqa razber û saf e ku ji hemû qeyd û bendan xwe xilaskirin e), *şeraba xam* (jiyana têkilhev e bi zewqa maddî û dunyawî), *şerabxane* (alema melekût, batina arifê kamil) û gelek têgehên din e.

Hunerên Edebî: Secî û cînasê laheq di navbera *ew*, *dew* û *hew* de heye. *Saqî* îstîiare ye ji Xwedê. *Nesîm* kîniye ye ji feyzên îlahî. Tenasub di navbera *saqî* û *nesîm* de saz bûye ku li jorê

⁶ “Ez ku subûhî vedixwim [lew] bo min xirqe (lixwekirin) heram e, gelî cimaet ka [xêra xwe] ji min re bêjin li ku ye rêya meyxaneyê?”

me behs kir. Telmîh ji ayetên jorê re çêbûye. Tezad di navbera *xem* û *nesîm* de peyda bûye, çûnkî *xem* wateyên huzn, êş û kederê dide lêbelê *nesîm* wateyên hêvî, xweşî û rihma bêdawî ye. Dengên *hew hew* [هو هو] dikarin wek *hû hû* jî bixwînin ku ew jî zikrê *hû*, anku gazîkirina Xwedê tîne hişê mirov. Lewma dikare bê gotin ku di vir de îham çêbûye.

Beyt 11.

کونده تبيژت قو قو هدهد خوه تبيژت پو پو
از هر تبيژم هو هو هي هي چلبی قم قم

Kund e tibêjit qû qû hudhud xwe tibêjit pû pû
Ez her tibêjim hû hû hey hey çelebî qum qum

Kund: Bûm. **Qû qû:** Dengê xwendina kund. **Hudhud:** Pîpo, hophopk, dîksilêman, silêmanê dunikil. **Pû pû:** Dengê xwendina hudhudê. **Hû hû:** Ew (cînava kesê sêyem-yekjimar); (di zikrê de kurtkirina) huwe; Xwedê Teala.

Şirove: Şair di vê beytê de ji teyr û dengê wan sûd wergirtiye û bi vî rengî îfade kiriye ku ew di xelwetê de ketiye halekî zikrê. Di vir de navê teyra ewil wek *kund* derbas dibe. Çawa ku tê zanîn, kund li cihên wêran û kavlîbûyî hêlîna xwe çêdikin û ditelin. Herweha li gorî efsane û rîwayetan jî wek nîşaneyê bêyomiyê hatiye dîtin (Zumrudî, 1385: 223). Lê di vê beytê de miraz ji kund ew salik in ku xwe ji civatê dûr dixin, dikevîne ‘uzletê û di cihên tarî û tenha de tim bi wird, zikr û ta‘etê re mijûl dibin. Helbet ji vê yekê miraz an Şêx Şemsedîn bixwe ye û yan jî sofiyên Xelwetî yên wekî wî ne. Şair di risteya ewil de diyar kiriye ku kund bi dengê *qû qû* di nav lêgerînekê de ye û tim dixwîne. Herçiqas ew dengê kund be jî di zimanên Îranî û herweha di kurdî de nêzikî dengê *kû kû* ye ku hingê maneya “li ku [derê]?” derdikeve. Ji ber vê yekê, em dikarin bibêjin ku di vir de bi awayekî Mûsa pêxember hatiye sembolîzkirin. Çûnkî Mûsa pêxember li serê çiyayê Tûrê, li ser zimanê wî bi zikrê “Heq li ku?” “Heq li ku?” bi armanca dîtina Rebbê xwe gir bi gir geriyabû. Ji ber vê, mebest jê wird û zikrên salik in ku tim dibêjin “Heq li ku? Heq li ku?”.

Vêca piştî kund di qîsma herba beytê de navê *hudhud* derbas dibe ku popikek li ser serê wê heye. Di tesewifê de jî ji ber wê popika xwe ya wekî tac û şaşîka serî dixuyê, wek *rêber* an jî *murşîd* hatiye dîtin. Têkiliyeke dengî di navbera *hudhud* û *hadî* de jî tê dîtin. Wateya ferhengî ya *hadî*, ew kes e ku hidayetê li mirovan dike, rê li pêş wan dide, wan aresteyî rêya rast dike. Ev têkiliya dengî me dibe qîsseyê Sulêyman pêxember ku di wir de bi wezîfeya peyamberiyê ketiye bin barekî giran. Piştê jî ber ku bi awayekî serbilind ji bin vî barî dertê, lewma dibe mezherê înayeta Sulêyman pêxember (Bnr. Neml 27/29-30). Bi van tiştan bûye sedem ku hudhud di edebiyata tesewifî de wek murşîdekî bê dîtin. Hudhud di edebiyatê de bûye remz û mezmûna çend tiştên din jî. Ji ber ku ji vê teyrê bêhneke nexweş tê, wekî mirovan hem xwediyê sifetên heywanî û hem jî rehmanî hatiye dîtin. Lewma hudhud, ji alim û arifên ehlê tesewifê ve ji ber vê du-sifetbûna xwe tewecuheke mezin dîtiye (Kedkenî, 1383: 170-171). Çawa ku li beyta jorê, şair bi îfadeya *nesîmê* qesda bayekî îlahî, hêvî û nefesa rehmanî kiribû, bi heman rengî bi îfadeya *hudhud* jî îşaretî aliyê wî yê mizgînber û peyamnêr kiriye. Ew jî ji aliyê tesewifê ve di dilê salik de mizgîniya peydabûna fuyûzata îlahî ye.

Gava hudhud dixwîne dengê *pû pû* derdixe ku ji ber vê yekê li nav kurdan li hin deveran jê re ji bilî navê *silêmanê dunikil*, *diksîlêman* û *pîpo* jî hatiye gotin. Helbet ji her qewmî insan û her celebeke heywan bi zimanê xwe zikrê Xwedê Teala dike. Lewma xwendina kund bi dengê *qû qû*, ya hudhud bi dengê *pû pû*, ya quling bi dengê *qeb qeb*; yan jî qireqira qirikan, çîlewîla çîlûlan, ‘ore‘ora çêlekan, kalekala mihan, maqemaqa bizinan û gelek dengên cuda yê din ji ber vê yekê ye. Şair di risteya duyem de dîsa bi dubarekirina dengê *hû* halê xwe yê di nav wird û zikrê de teswîr kiriye.

Hunerên Edebî: *Kund* îstîfere ye ji sofîyê zakir ku xwe kêşaye xelwetgahê. *Hudhud* kîneye ye ji murşîdê kamil ku bi mecazî mizgînber e. *Qû qû*, *pû pû* û *hû hû* ji zikrê Xwedê kîneye ne û herweha tkrarê hurûf di van dangan de peyda bûye. Telmîh ji ayetên jorê re heye. Îradê mesel ji qisseyaya Sulêman pêxember çêbûye.

Beyt 12.

هه‌بستر كو تچن شط شط ساكن نتبن قط قط
سيران تكنى بط بط هه هه چلبى قم قم

Hêstir ku tiçin şet şet sakin netibin qet qet
Seyran tîkinê bet bet hey hey çelebî qum qum

Hêstir: Rondik, rondikên girînê, hêstirk. **Şet:** Çem, rûbar. **Qet:** Hiç, tu carî. **Seyran:** Ger. **Bet:** Cureyekî ji qazên avê ne.

Şirove: Şair halê xwe yê bi girî yê di zikrê Xwedê de der biriye, ji ber tîrsa Xwedê hêstirkbarandina xwe bi awayekî teswîr kiriye. Şair, hêstirk û rondikên xwe şibandîye çemekî ku ev jî vê ayetê tîne hişê mirov û dibêje (وَيَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا) “*Ew li ser rûyên xwe diçin sicûdê, didîne girîn û tîrsa wan a ji Xwedê zêde dike.*” (‘Isra, 109). Herweha wê aramiya ku salik tenê di halê giriyê de dikare peyda bike, di heman demê wê sukûnet û rihetiye tîne hişê mirov ku di ayetê de weha ye: (الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ) “*Wan (rasterêbûy)ên ku bawerî bi Xwedê anîn û dilên wan bi bîranîna (zikrê) Xwedê rihet û aram in.*” (Re‘d, 28). Ev ayet di tesewifê de aramiya li hember Xwedê û rihetiya rûhî ya di bin siya înayeta wî jî îşaret dike.

Di beytê de *seyran* jî derbas dibe ku ji peyva “seyr”ê hatiye dariştin. Seyr(an) di tesewifê de navê wê rêwitiya menewî ye ku salik ji bo gihîştina Heq Teala dikeve wê rêkê. Seyr di tesewifê de bi du awayan çêdibe ku ji wan a ewil *seyra îlahî* (ber bi Heq Teala ve dibe û heta ku salik wî nas dike didome) û ya din jî *seyra fillah* (birêketina ber bi Heq Teala ve; piştî ku *seyra îlahî* diqede vêca ew dest pê dike û heta hetayî didome) e. Gelek têgeh û istilah di lîteratura tesewifî de hene ku hinek ji wan weha ne: *Seyrê sulûk*, *seyra mutleq di seyra muqeyyed de*, *seyra ‘urûcî/su‘ûdî*, *seyra nuzûlî* û hwd. (Uludağ, 2016: 315-316; Cebecioğlu, 2014: 433). *Seyran* wek têgeheke tesewifî di edebiyata kurdî ya klasîk de ji aliyê şairên ehlê tesewifê ve gelek caran hatiye bikaranîn ku nimûneyek weha ye:

Cezbe û seyra sulûkê bê muhebbet nabitin
Cehdeya bê ‘îşq û hub çendî ku kir bêfeyde bû

*Salikên 'îşqê yeka yek hewce nînin ez bibêm
Cameya pîrê terîqê ser ji nik şehzade bû*

*Reng û reng ehlê meqamatê terîqê çûne seyr
Hin celal û hin cemal û sermeyan ev bade bû*

*Ê birî 'eynê beqayê badenoşê 'îşqê bû
Ê bûyî mehwê fenayê 'aşiqê bêçare bû (Cizîrî, 2004: 207)*

Bet wek navê teyrê sêyem di beytê de derbas dibe ku jê re qazên beyanî yan jî qazên çolemê jî dibêjin. Qaz bi rengê xwe yê spî û bedew di asta waswaseyê de zahidên ku gelekî giringiyê didine paqijiyê cil û bergan sembolîze dike ku meqsed jê murîd û ehlê zikrê ne. Lewma dikare bê gotin ku şair bi remza *betê* wan zakiran qesd kiriye ku gihîştine halê paqijiyê rûhî. Dibe ku şair di vir de qesda xwe jî kiribe.

Hunerên Edebî: Hunera îxraq/mubalexe di *şet* de heye. Îham û tewriye di *seyran* de tê dîtîn. Secî di navbera *şet*, *bet* û *qet* de heye. *Bet* kîneye ye ji zakir. Telmîh ji ayetên jorê re çêbûye. Tezad di navbera *sakin* û *seyran* de peyda bûye.

Beyt 13.

دردم ژ ته بت تخ منشق دلم رخ رخ
دیدار مه تفی اخ هی هی جلبی قم قم

*Derd im ji te bit tex tex muneşşeq dil im rex rex
Dîdar me tivê ex ex hey hey çelebî qum qum*

Tex: Qetqetîbûn, tebeqe tebeqebûn; giranbûn(a êş û derdan). **Muneşşeq:** Şeqşeqîbûn, kerkerîbûn, tîştîştîbûn. **Rex rex:** Parçeparçebûn, kerkerîbûn, pirtîpirtîbûn. **Dîdar:** Dîtîn, dîtina yarê, gihîştina maşûqê. **Tivê:** Divê, dixwaze. **Ex:** Ax, wax, axîn, nalîn, kalîn, dengê keserên kûr.

Şirove: Şair ji ber dûrketina yara îlahî halê xwe yê li nav êş û eleman bi awayekî teswîr kiriye. Lewma aniye zimên, ew êşa dûrketina ji yarê roj bi roj her diçe zêdetir dibe ku dilê wî li hember wê êşa mezin ker kerî bûye. Ji ber vê yekê, dikare bê gotin ku hemû xewn û xeyalên aşiq gihîştina yarê û dîtîn/dîdara wê ye. Di risteya duyem de îfadeya *dîdar* derbas dibe. Ev îfade di tesewifê de beramberî temaşekirina bedewî û rindahiya îlahî tê ku ev jî mijara *rûyetullahê* tîne hişê mirov. Wek tê zanîn li Qur'ana Pîroz di gelek ayetan de hatiye diyarkirin ku mu'mînan dê Xwedê bibînin. Di ayetê kerîmeyê de jî hatiye diyarkirin ku *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ* "Çav ténagihîjin (ku li dunyayê Xwedê bibînin), ew bi çavan (û her tîştî) dibîne." (En'am, 103). Lê karê dîtîne dê çawa pêk bê, mijara nîqaşeke kalamî ye. Lêbelê di tesewifê de gelek arifan pîrî caran aniye zimên ku mirov dikare bi *çavê dilî* Xwedê bibîne. Bo nimûne Hz. 'Elî di *Nehcu'l-Belaxeyê* (2012: 44) de gotiye ku *لَا تُدْرِكُهُ الْعْيُونَ بِمُشَاهَدَةِ الْعِيَانِ وَلَكِنْ تُدْرِكُهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ* {الإيمان} "Mirov nikarin bi çavan wî bibînin lê dil dikarin bi rastiyên îmanê wî bibînin."

Hunerên Edebî: *Muneşşeq û rex*, muteradîf in. Tenasub di navbera *dil*, *derd* û *dîdar* de saz bûye. Cînasê laheq û secî di navbera *tex*, *rex* û *ex* de peyda bûye. Telmîh ji ayetên jorê re heye. Îradê mesel ji mijara rûyetullah re çêbûye. Îham di îfadeya *dîdar* de heye ku muxatab yara îlahî ye. Jixwe şair di beyta 14an de muteradîfa vê peyvê bi awayekî eşkere bi kar aniye.

Beyt 14.

هر گه کتبی جار جار فریاد تکم از زار زار
دائم تیبیزم یار یار هی هی چلبی قم قم

Her geh ketibî car car feryad tikim ez zar zar
Daim tibêjim yar yar hey hey çelebî qum qum

Geh: Dem, gav, wext, zeman. **Feryad:** Qîrîn, qîjîn, hewar. **Zar zar:** Zarezar, nalîn, girîn.
Yar: Dilber, hebîb, maşûq.

Şirove: Şair vê beytê wekî dewama beyta jorê domandiye û ji ber dûrketina yarê rewşa xwe ya perîşanbûyî bi awayekî teswîr kiriye. Dîsa aniye zimên ku ji ber firaqa yarê tim di nav eş û eleman de bi nalîn û zarîn e. Di vir de qesda şair bi vê nalîn û girînê tim bi dubarekirina zikrê “yar, yar, yar” gazîkirina Heq Teala ye ku dibêje (وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ) “*Xwedayê wê got: Hûn hevî û dua ji min bikin, ez ê ji bersiva we bidim.*” (Xafîr, 60). Di edebiyata tesewîfî de şairan gelek caran bi navê *yar* bangî maşûqa îlahî kirine. Wek mînak, Hafîzê Şîrazî di destpêka xezeleke xwe de wekî Qutbê Exlatî di xelwetê de weha gazî maşûqê kiriye (Xaliqî, 1400: 381):
خوش است خلوت اگر یار یار من باشد نه من بسوزم و او شمع انجمن باشد⁷

Şair di risteya duyem de jî herdem bi navê “yar yar yar” feryadkirina xwe îfade kiriye ku ew jî dîsa zikrê *Xwedê* tîne hişê mirov. Çunkî miraz ji yarê Heq Teala ye ku şair/salik gava ku bi vî navî bangî maşûqê dike, hingê mebesta wî bi navê “Heq, Heq, Heq” wirdkişandin e. Çawa ku tê zanîn di dewrana Xelwetiyan de adaba zikrê ewil bi “Laîlahe-îllah” dest pê dike, piştî bi rêzê “Ella”, “Hû” û “Heq” dewam dike. Lewma gava em bala xwe didine silsileyê zikrê şair, wê demê dibînin ku şair ji zikrê “Hû” derbasî zikrê “Heq” bûye. Di Xelwetiyan de zakir gava ku bigihîje *mulhîmmeyê* bi zikrê “Hû”, herweha gava ku bigihîje *mutme‘inneyê* bi zikrê “Heq” wirdên xwe dikişîne ku zikrên di beytê de cih girtine bi awayekî îşaretî van hal û miqaman dike. Herweha lêkera *ketinê* di tesewîfê de *înkisara nefse* anku usûla kokirina nefsa zebûn tîne hişê mirov.

Hunerên Edebî: *Geh* û *car* muteradîfê hev in. Tenasub di navbera *ketin*, *feryad* û *zar* de saz bûye. Secî di navbera *car*, *yar* û *zar* de heye. *Yar* kînaye ye ji maşûqa îlahî. *Ketin* îstîfere ye ji înkisara nefse.

Beyt 15.

ای دوست بکه لزل بالم فه ببز بز
سوهتم ژ غمی از از هی هی چلبی قم قم

⁷ “Ger yar bibe yara min xelwet xweş e, ger ez nesojim û ew jî bibe şem‘a dîwanê xweş e.”

*Ey dost bike lez lez bal im ve bibe bez bez
Suhtim ji xemê ez ez hey hey çelebî qum qum*

Dost: Hebîb, yar, maşûq. **Lez:** Lezandin, ‘ecelekirin, zûkirin. **Bez:** Bezîn, revîn; bibeze, bireve. **Suhtim:** Sotin, şewitîn; kesirîn, êşkişandin.

Şirove: Şair bi îfadeya “Ey dost” dîsa bangî maşûqa îlahî kiriye. Di vê gotinê de lava û nalîn jî heye ku ev jî tewecuhê ayeta (وَكْفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكْفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا) dike ku weha ye: “Xwedê, bi dost û piştevanî besî we ye û bi arîkarî jî besî we ye.” (Nisa, 45). Dema ku arif bi vî şiklî bangî Xwedayê xwe dikin, Xwedê û dostên Xwedê Teala wê gavê li cem wan hazir dibin (Uludağ, 2016: 110). Di wextê wisa de bi wateya “Dost Ellah”, “Dost hû” jî tê gotin. Bi rastî jî Rebbê Jorîn di ayetê kerîmeyê de ferman kiriye (الَّذِينَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ) “Erê ma Xwedê ne besî bendeyê xwe ye?” (Zumer, 36).

Di risteya ewil de îfadeya *lez û bez*, nîşan dide ku êdî tebata salik ji ber axîn û gazindeyan nemaye û sebra wî ji gewriyê hevraz e. Bi rastî jî di edebiyata kurdî ya tesewîfî de gelek şairan di beytên xwe de cih dane vê îfadeyê ku yek ji wan jî Feqiyê Teyran e. Wî (Teyran, 2022: 40) di menzûmeyê xwe ya navdar de van halên tesewîfî bi ser avê re bi awayekî remzî der biriyê:

*Ji kê ra dikî zîkrê bi hal qet gujgujê nakî betal
Teşbihê min reht û ‘emal qet bi şev û rojan xew netê*

*Lew şev û rojan bê xew î ji muhbetê lêk ditewî
Şevtariyan qet nahewî ji emrê kê bi lez ketê*

*Ji emrekî tu tê bilez sewdaser î şubhetê ez
Ji kê ra dikî çuna bilez vê serqutan û xizmetê*

Şair di serê risteya duyem jî aniye zimên ku ji ber agirê işqê ji serî heya binî sotiye. Bi rastî jî di edebiyata irfanî de lêkera sotin/şewitînê taybetiyeke aîdê aşiqan e ku miraz ji vê yekê di zatê Ellah de fenabûn anku tunebûn e. ‘Ettar (1387: 60) jî li mînaka jêrê weha gotiye:

آتش عشق تو در جان خوشتر است جان ز عشقت آتش افشان خوشتر است⁸

Bi kurtî dikare bê gotin ku di vê beytê de ji ber dūrketina yarê, şair/aşiq aniye zimên ku êş û janeke xedar di dilê wî de peyda bûye û dermanê vê yekê jî bes gihîştina yarê ye.

Hunerên Edebî: *Dost* kînaye ye ji yara îlahî. Di îfadeya *bibe bez bez* de tekrara deng û kîteyan heye ku teknîka alîterasyonê bi awayekî îzafeyî hatiye bikaranîn. Herweha di peyva *bike û bal* de dengê b-yê tevî vê tkrarê hurûfê bûye. *Xem* bi mecazî derdê dūrketina ji yarê ye û lewre mirov dikare vê peyvê bi êgir re girêbide ku wê demê tenasub di navbera *sotin û xem* de saz dibe. Cînasê laheq û secî di navbera *lez, bez û ez* de peyda bûye.

⁸ “Agirê işqa te di can de hebe xweş e, canê ku bi agirê işqa te dagirtî be xweştir e ji atêşfîşanê.”

Beyt 16.

پسیار تکم از ری ری جادا کو حبیب تی تی
بیگان کو دمک بی بی هی هی چلبی قم قم

Pisyar tikim ez rê rê cada ku hebîb tê tê
Peykan ku demek bê bê hey hey çelebî qum qum

Pisyar: Pirs, pirskirin, pirsîn. **Cada:** Cade, rêya mezin û fireh. **Hebîb:** Yar, dilber, maşûq.
Peykan: Serê tîrê; tîr; tiştên sertûjîk û birek; lezgîn, bilez, bisûret.

Şirove: Şair di vê beytê de diyar kiriye ku ew di nav lêgerînê de ye, lêgerîna rêyeke wisa ye ku dixwaze bi wê rêyê xwe bigihîne yarê, di vê lêgerînê de dixwaze bizane ka kîjan ji wan rêya rast e. Lê her çi be û çawa be, li gorî şair kîjan rê derkeve hêla yarê, bêguman rêyeke rast e. Lewma divê şair bikeve rêya rast û ji wir re biçe, yan jî maşûq di wê rêyê re derkeve were ber aşiq. Bi rastî jî gava ku mirov li beytê dinêre wê hingê dibîne ku şair bi pirs/sualekê dest pê kiriye. Li tesewifê *pirs/sual* di rêya telebkirina heqîqetê de gava pêşîn e. Sofî gava ku bixwaze heqîqet û mahiyeta tiştê hîn bibe wê demê bi sualekê dest pê dike ku di tesewifê de jê re *es'ile* hatiye gotin. Lewma şair di vê beytê de bi sualekê dest bi pirsîna yarê (murşîd) kiriye, çunkî hêvî ew e ku yar dê bikeve rêya terîqetê û ber bi wan ve bimeşe. Li gorî şair ew rê, rêyeke bi kendûkosp e û tê de gelek zorî û zehmetî hene. Di vê rêya xeter de gava aşiq, maşûqa xwe digere îhtimal heye ku bibe armanca tîran jî. Gelek mihnet û bela li ser vê rêkê li benda aşiq in. Lê li dawîya dawî gihîştina yarê jî heye. Lewma di vê beytê de şair bi îfadeyên sembolîk anîye zimên ku bi rêya terîqetê de xwe bigihîne heqîqetê. Bi rastî jî yek ji şertên gihîştina heqîqetê jî wesilbûna terîqetê ye. Ji ber ku terîqet rêyeke wisa ye ku derdikeve heqîqetê, lê hin şert û mercên vê wesilbûna terîqetê hene. Hem di ser û hem jî binê wê rêyê de merheleyên pir dijwar hene ku bicihanîna şertan û derbasbûna wan merheleyan di tesewifê de wek *seyrê sulûk* hatiye binavkirin. Di beytê de îfadeya *hebîb* jî derbas dibe ku miraz jê yara îlahî ye, lê di heman demê de dibe ku *însanê kamil* be jî. Çunkî şairê ku di rêya terîqetê de ketiye nav lêgerînekê, dixwaze di bin nezer û înayeta murşîdekê de bigihîje menzîlê. Ji ber vê yekê ew salikê ku ketiye li wê rêkê dibe ku li benda hebîb an jî murşîdê xwe be.

Îfadeya *peykan* bi rêya mecazî zorî û zehmetiyên li ser rê ne ku derdikevin pêşiya salik û jê re dibin asteng. Îfadeyên wekî *hebîb*, *rê* û *cade* gava bi hev re bîr nixandin, wê demê di tesewifê de beramberî *nezerkirinê* tê ku ew jî nezera murşîd e. Li gorî tesewifê ew nihêrîn tesîreke mezin li ruhê salik û sofîyan dike, wan dike şiklekî nû, dilê wan bi feyza îlahî ve dadigire û giyanê wan dikemilîne. Di qisma îbtidaya beytê de îfadeya *peykan*, eger digel şiroveya murşîd bê nixandin, wê demê di zimanê kurdî de beramberî *awir û xemzeyê* tê ku ew jî tesîra nihêrîna murşîd a li ser murîd û salikan teswîr kiriye ku wekî tîrê bi bandor e. Bi rastî jî di edebiyata kurdî ya tesewifî de gelek şairên sofî li dor wataya *awir*, mezmûnên wek *peykan*, *tîr*, *xemze*, *xedeng*; *şûr*, *xencer* û hwd bi kar anîne ku yek ji wan jî beytên xwarê yên Mela 'Emerê Aşiq e ku wî di texmîsa xwe de awirên maşûqê weha şibandîye tîr û *peykanan*:

Her gezme û awir ku ji çavên te bi kil hat
Min sîne hedef da ber û yek yek ne bi til hat
Ahek me nehişt sebr û sukûn bê tehemul hat
Derba cegerê bû ku me ev nale ji dil hat

Ma ah û fixanan dikirit kes ji xweşî (Yılmaz, 2019: 192)

Divê bê diyarkirin ku peyva *peykan* di nusxeyê de wek *bikan* hatiye nivîsîn. *Bikan* di ferhengên de li bajarê Buxarayê wek navê çemekî derbas dibe (Dêhxuda, “Bîkan”, 1372). Eger em ji bo vî navî ji hunera zîkrê cuz îradeyê kul sûd werbigirin wê demê ev îfade dibe *çem*. Ew jî dikare ji bo fuyûzata tesewifî bê şirovekirin ku bi awayekî temsîlî wekî çemekî ji murşîd dertê û ber bi dilê salik ve diherike. Di tesewifê de ji vê re *rabite* tê gotin.

Hunerên Edebî: Zîkrê cuz îradeyê kul di *peykan* de heye, ji ber ku wateya wê serê tîrê ye lê mirazê jê *tîr* bixwe ye. Îhamê tebadur jî di vê peyvê de heye, çunkî îşaretî kendûkospên li ser rêya terîqetê dike. Herweha *peykan* îstîare ye ji awirên murşîd an jî hebîb. Secî di navbera *rê, tê û bê* de heye.

Beyt 17.

ای خلوتی تا چند چند قفلان لته کن بند بند
بت گیرن لته کند کند هی هی چلبی قم قم

Ey Xelwetî ta çend çend qiflan li te kin bend bend
Bit gêrîn li te kend kend hey hey çelebî qum qum

Xelwetî: Mexlesa şair e. **Ta çend:** Heta kengê. **Qifl:** Kilîd, qilif, zirze; asteng, kendûkosp; perde, hicab. **Bend:** Bendik, ta, werîs; girêdan, bestin. **Gêrîn:** Girê, girêk. **Kend:** xendeq; asteng, kendûkosp, kertûkort; hevraz, pêbejor, serejor.

Şirove: Şair di vê beytê de bi mexlesa xwe ya *Xelwetî* bangî xwe kiriye. Herweha gazindeyên xwe yên ji perde û hicaban aniye zimên ku wan ji keşf û mukaşefetan ew bêpar hiştiye. Çunkî di beytê de peyva *qiflan* derbas dibe ku di tesewifê de bi mecazî di wateya perde û hicabê de ye. Li tesewifê, sofîyan *hicab* wek asteng dîtiye li navbera xwe û mirazê xwe (ku ew gihîştina Xwede ye). Ev hicab jî wekî perdeyekê teswîr kiriye ku ketiye li navbera aşiq û maşûqê. Çunkî di tesewifê de wisa tê bawerkirin ku gava dilê salik ji qirêjiyên maddî û nefsanî xwe pak bidêre wê demê dikare di hin xusûsiyetan de wuqûfiyetan bi dest bixe. Helbet ew qirêjiyên maddî û nefsanî ji bo dil, perde û hicab in. Eger li ser dilê yekî perde hebe, ew nikare heqîqetê bibîne, rastiyên îlahî û nîrxên menewî bi dest bixe (Uludağ, 2016: 168). Ji ber vê yekê şair bi îfadeya *bend û qiflê* îşaretî hicab û perdeyan kiriye û gazindeyên xwe ji ber perdeyên li ser dilê xwe aniye zimên. Herweha *girêyên bend û qiflên* li ser dil çiqas zêde bibin, di navbera wî dilî û heqîqetê de dûrbûneke ewqas mezin peyda dibe ku *teswiyeya dilî û nefse* jî hingê zehmetir dibe. Dîsa wek têgeheke tesewifî dilê salik çiqas bi hicab û perdeyan bê wergirtin, salik ewqas ji *keşf û mukaşefeyê* mehrûm dimîne.

Çunkî *keşf* di terîqetê de miqamekî wisa ye ku sofî di wî miqamî de “dizane ka li pişt perdeyê yan jî ji eqil wêdetir çi heye”. Herweha *keşf* di wateya “temaşekirina tecelliyatên îlahî” de hatiye bikaranîn. Di encama rabûna perdeyê de *keşf* an jî *mukaşefe* diqewime. Rabûna perdeyê tê vî maneyê ku sofî gihîştiye hin heqîqetan. Helbet hin arifan ev ayet weha şirove kirine ku dibêje: (أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ) “*Na! Belkî Ellah Teala çêtir e, ew ê ku dema derddar gazî wî dikin bersiva wan dide, tengiyê ji ser wan radike...*” (Neml, 62). Lewma

Qutbê Exlatî bi vê beyta dawî hizr û ramanên xwe bi awayekî aniyê zimên û gazindeyên xwe yên ji kend û kospan kiriye. Di vê beytê de peyva herî muhîm ji ber wateya xwe ya tesewifî *qifl* e. Gelek şairên mutesewif di vê wateyê de cih daye mezmûna qiflê ku ev wekî hicab û perde bi kar aniyee. Bo nimûne Mewlana (Romî, 1335: 373) di xezeleke xwe de weha gotiye:

باز آمدم چون عید نو تا قفل زندان بشکنم   وین چرخ مردم خوار را چنگال و دندان بشکنم⁹

Hunerên Edebî: *Qifl* bi mecazî perde û hicab e. Secî û cînasê laheq di navbera *çend*, *bend* û *kend* de heye. Tenasub di navbera *qifl*, *bend*, *gêrîn* û *kend* de saz bûye. *Bend* û *qifl* muteradîf in. Tecrîd di beytê de peyda bûye, ji ber ku şair wek kesekî ji derve bangî xwe kiriye.

Encam

Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî di dîroka kurdan de şair û mutesewifekî giring e ku di sedsala XVII-an de jiyaye û piraniya jiyana xwe li Xelat û Birîfkayê buhurandiye. Îrroj li dû Qutbê Exlatî tenê dîwançeyêke biçûk maye ku tê de mijarên wek zuhd, teqwe, wehdetê wucûd, seyrê sulûk, işqa îlahî, tezkîyeya nefsê û hin usûl û esasên terîqetê cih digirin.

Xezel û qesîdeyên Qutbê Exlatî bi giştî ji aliyê serwaya hundirîn û musîqayê ve balê dikêşîn. Wî di wan xezel û qesîdeyên xwe de bi hostatî tîp, deng û kîteyan dubare kirine ku li gorî şairên hevdemê xwe helwesteke nû ye. Wê helwest û uslûba Qutbê Exlatî ya edebî nîşan dide ku wî çiqas giringî dabûbe helbestê, ewqas jî daye mûsîqaya wê. Lewma em dikarin bibêjin ku di helbestên Qutbê Exlatî de xala yekem a ku balê dikêşe aheng û armonî ye. Ji ber vê yekê di vê xebatê de gava ku me tehlîla qesîdeya “Çelebî” kir, aliyê wî yê tesewifî û mûsîqî derxistine pêş û nemaze têgeh û mezmûnên curbicur bi mînakên edebî, mûsîqî, dînî û tesewifî re rave kirin. Bi kurtî ev xebata han ji bo ravekirina remz û mezmûnên nepen hewldaneke tehlîlî ye.

Gelek milên terîqeta Xelwetiyan di demê re peyda bûne ku yek ji wan jî Gulşenî ye. Wek damezrînerê vê terîqetê Îbrahîm Gulşenî (kd. 1533) tê zanîn ku di nav Xelwetiyan de zêde guhê xwe daye mûsîqayê. Lewma ev giringîpêdan, ji aliyekî din ve tîkiliya Qutbê Exlatî ya bi Gulşeniyan re dike mijareke nû ku ew jî li benda lêkolînê ye.

Bi raya me, eger şî'rên Qutbê Exlatî yên di dîwançeyê wî de cih digirin, bînan analîzkirin û xaseten ji aliyê aheng û mûsîqayê ve bi awayekî hûrgilî bînan nîrxandin, hingê tevkariyekê erênî li tîgihîştina hizr, retorîk, berhem û tesewifa Qutbê Exlatî bike.

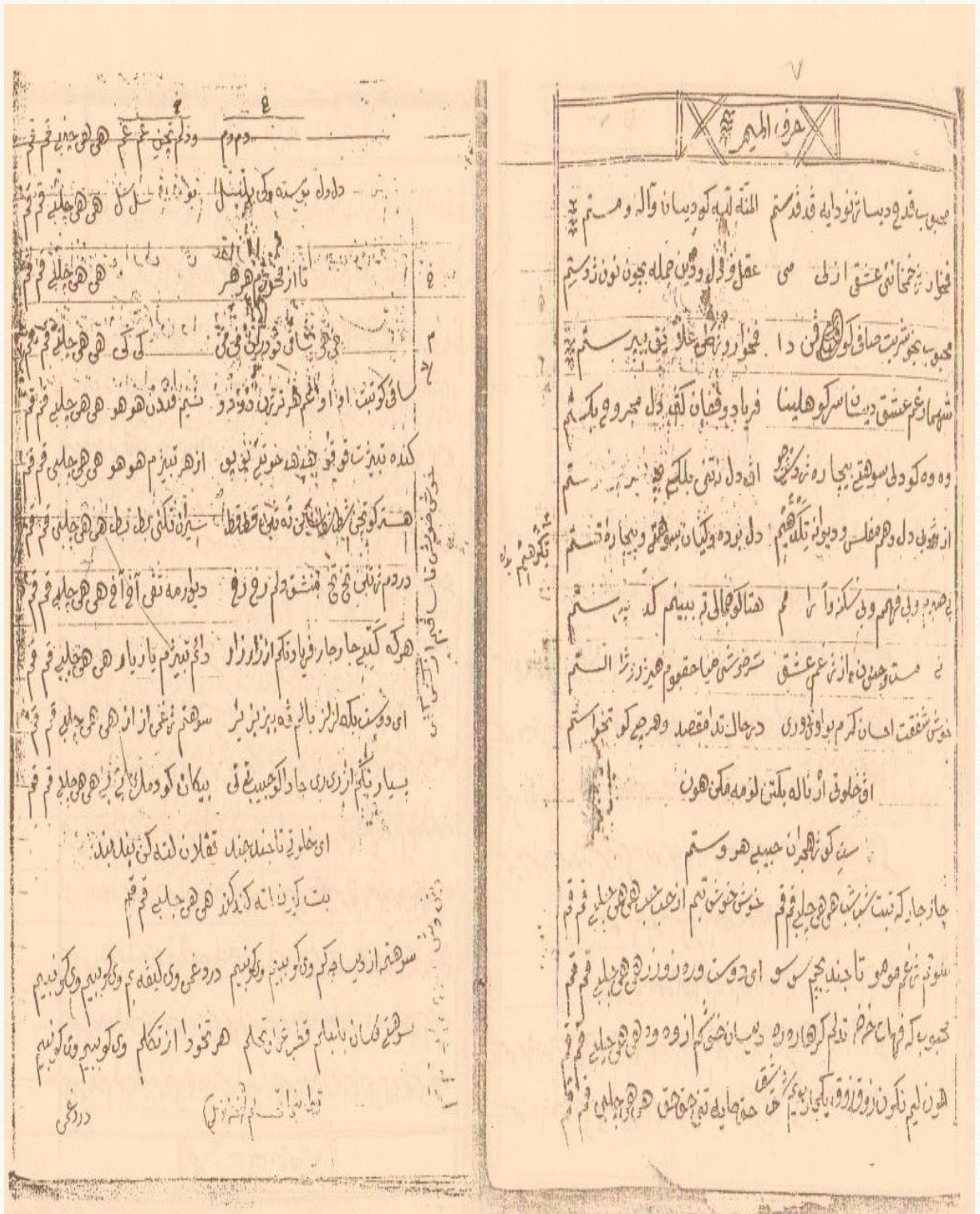
⁹ “Wekî cejneke nû cardin derketim hatim bo ku kilîda vê zindanê, dev û diranê vê çerxa mirovxiwîr bişkênim.”

Çavkanî

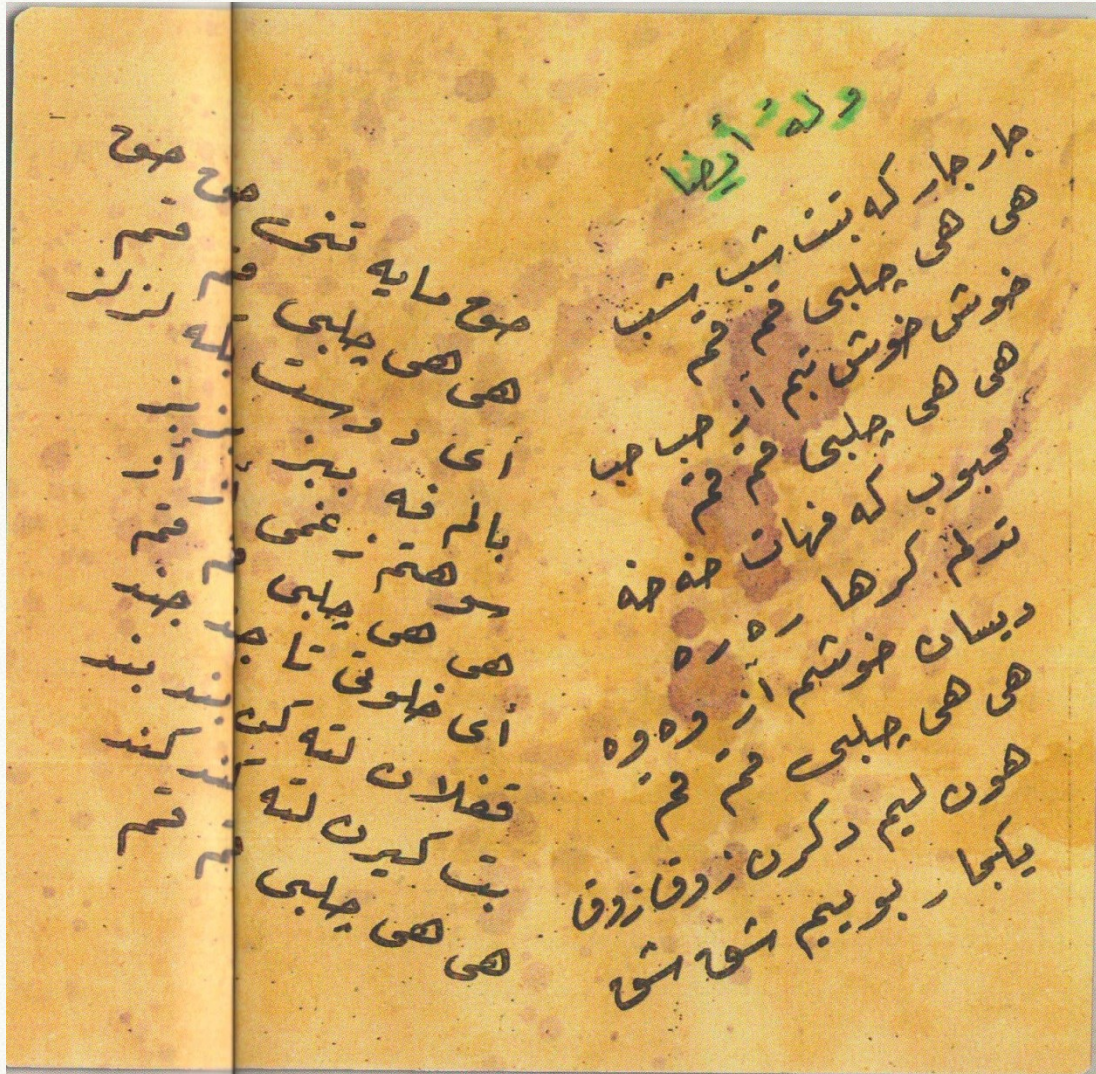
- Adar, Çağhan (2012), *Halvetilikte Müziğe Karşı İnanç Ve Tutumların İncelenmesi*, Sanatta Yeterlilik Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı, Afyonkarahisar.
- Axtepi, Şêx Evdirehman (2002), *Dîwana Rûhî*, Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Aykaç, Yakup (2017), “Şêx Şemseddîne Exlatî û Helbestvanên Malbata Wî”, *Süryani Arap ve Kürt Klasikleri Çalıştayı*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Aynî, Mehmet Ali (1992), *Tasavvuf Tarihi*, (Amd. Hüseyin Rahmi Yanalı), (Çap 1.) İstanbul: Kitabevi.
- Azamat, Nihat (2000), “İbrâhim Gülşeni”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, r. 301-304.
- Barthold, Wilhelm (1987), “Çelebî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. III, r. 369-370.
- Birîfkanî, Seyid Mahmut (2011), *Birîfkan Seyitleri*, Ankara: Poyraz.
- Birîfkanî, Zahid (2001), *Dîdarê Yar Dîwana Şêx Şemseddîne Qutbê Exlatî yê Birîfkanî*, Stockholm: Roja Nû.
- Birîfkanî, Zahid (2004), *Zibanê Kurdî Dîwana Şêx Nûreddîne Birîfkanî*, Stockholm: Roja Nû.
- Bitlisi, Şerefhan (2013), *Şerefname Kürt Tarihi*, (Wer. Abdullah Yeğîn), İstanbul: Nûbihar.
- Cebecioğlu, Ethem (2014), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto.
- Cizîrî, Mela (2004), *Dîwan*, (Trans. Arif Zêrevan), Stockholm: Nefel.
- Çetin, Nuran (2017), “Halvetik’te Cehrî Zikir Usûlü ve Mûsikî”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu*, Amasya: Amasya Üniversitesi.
- Dêhxuda, ‘Elî Ekber (1372). *Luxetnameyê Dêhxuda, Lovhê Fişordeh*, Tehran: İntişaratê Danişgahê Tehran.
- Doskî, Mihemed Emîn (2007), *Lewami ‘î-Şehb fî Şerhî Dîwanî Şemseddîni’l-Exlatî el-Qutub*, Duhok: Sipîrêz.
- Ehmedî-Muderrîs, Ebdulkerîm Mahmud (1389), *Binemâleyê Zanyârân*, (Çap 1.), Tehran: İntişaratê Enna.
- Ettar, Ferîduddîn (1387), *Dîwanê Qesaîd we Xezeliyat*, Turbetê Cam: *Saytê Ferhengê İctimaî*.
- Gökbel, Ahmet (2019), *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Hazret-i Ali (2012), *Nehc’ül-Belâga*, (Amd. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul: Derin.
- İsfehanî, Nûr ‘Elîşah (1374), *Dîwanê Qutbu’l-‘Arifîn we Qudwetu’l-Murşidîn el-‘Arifê Billah Hezretî Nûr ‘Elîşah*, Tehran: Kitabfirûşiyê Mîr Kemalî.
- Karakaya-Stump, Ayfer (2016), *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık* (Çap 2.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kedkenî, Muhammed Rıza Şefî‘î (1386), *Musiqê Şi’r*, (Çap 10.) Tehran: Agah.
- Kedkenî, Muhemmed Rıza Şefî‘î (1383), *Mantiqu’t-Teyrê ‘Ettar*, (Çap 1.), Tehran: Suxen.
- Mizûrî, ‘Ebdurrehman (2022), “Nehêlana Mijê li ser Hozanvaniya Şêx Şemseddîne Exlatî”, *Kovara Rûgeh*, jimare 15, Tebax, r. 44-49.
- Muwahhîd, M. ‘Elî (1396), *Mesnewiyê Me’newî*, cîld I, (Çap 1.), Tehran: İntişaratê Hermes.
- Nikitine, Basil (2008), *Kürtler Sosyolojik-Tarihi İnceleme* (Wer. E. Karahan û yd.) (Çap 1.), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Omarkhalî, Khanna (2014), *Kürdistan’da Dini Azınlıklar Ana Akım Dışında Kalanlar*, (Wer. İbrahim Bingöl), (Çap 1.), İstanbul: Avesta.

- Oncu, Mehmet (2020), *Gotinên Pêşiyân*, Berg 4, (Çapa 1.), Wan: Sîtav.
- Rumî, Mewlana Celaleddin (1338), *Xezeliyatê Şemsê Tebrizî*, (Amd. Celaleddînê Humayî- ‘Elî Deştî, Mensûr Muşeffeq), (Çap 3.), Tehran: Sefialîşah.
- Samî, Şemseddin (1317), *Kamus-i Turkî*, Der Saadet: İkdâm.
- Suphanî, Tewfîq (1388), “Husameddîn Çelebî ve Çayigahê Û”, *Peşûgişnameyê Ferheng û Edeb*, 5/9, 80-92.
- Şemîsa, Sîrûs (1375), *Seyrê Xezel der Şi‘rê Farisî*, (Çap 3.), Tehran: Fîrdews.
- Şirazî, Sa‘di (1386), *Kulliyatê Se‘dî*, (Amd. Muhemed Elî Furûxî), (Çap 2.) Tehran: Beyhek.
- Şirvanî, Seyyîd Yehya (2014), *Risaleler I-II* (Amd. Mehmet Rıhtım-Feride Aliyeva), Bakü: Qafkaz Üniversitesi Qafkaz Araştırmaları Enstitüsü.
- Tanrikorur, Ş. Barihüda (2004), “Mevleviyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, r. 468-475.
- Tatçı, Mustafa (2013), *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tebrizî, Muhammed Xelefê (1342), *Burhanê Qatî‘*, (Amd. Muhammed Mu‘in), (Çap 2.), Tehran: İbnî Sîna.
- Uludağ, Süleyman (1997), “Halvetiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XV, r. 393-395.
- Uludağ, Süleyman (2016), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Çap 2.), İstanbul: Kabcacı.
- Wergera Qur‘ana Pîroz bi Zimanê Kurdî, (Wergêr: M. Huseyn Êsî, M. Se‘îd Girdarî, M. Muhammed Bêrkanî), (Çap 2.), Stenbol: Nûbihar.
- Xaliqî, Muhammed Rıza Berziger (1400), *Şaxnebatê Hafız*, (Çap 11.) Tehran: İntişaratê Zevvar.
- Yılmaz, Bamed Serdar (2015), *Dîwana Şêx Şemsedînê Exlatî*, (Çap 1.), İstanbul: Nûbihar.
- Yılmaz, Hacı (2019), *Dîwana Laxer/Mela Umerê Aşiq (Metn û Lêkolîn)*, Teza Masterê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Mardin: Zanîngeha Mardin Artuklu.
- Zumrudî, Humeyra (1385), *Neqdê tetbiqiyê edyan û esatîr*, (Çap 2.), Tehran: İntişaratê Zevvar.

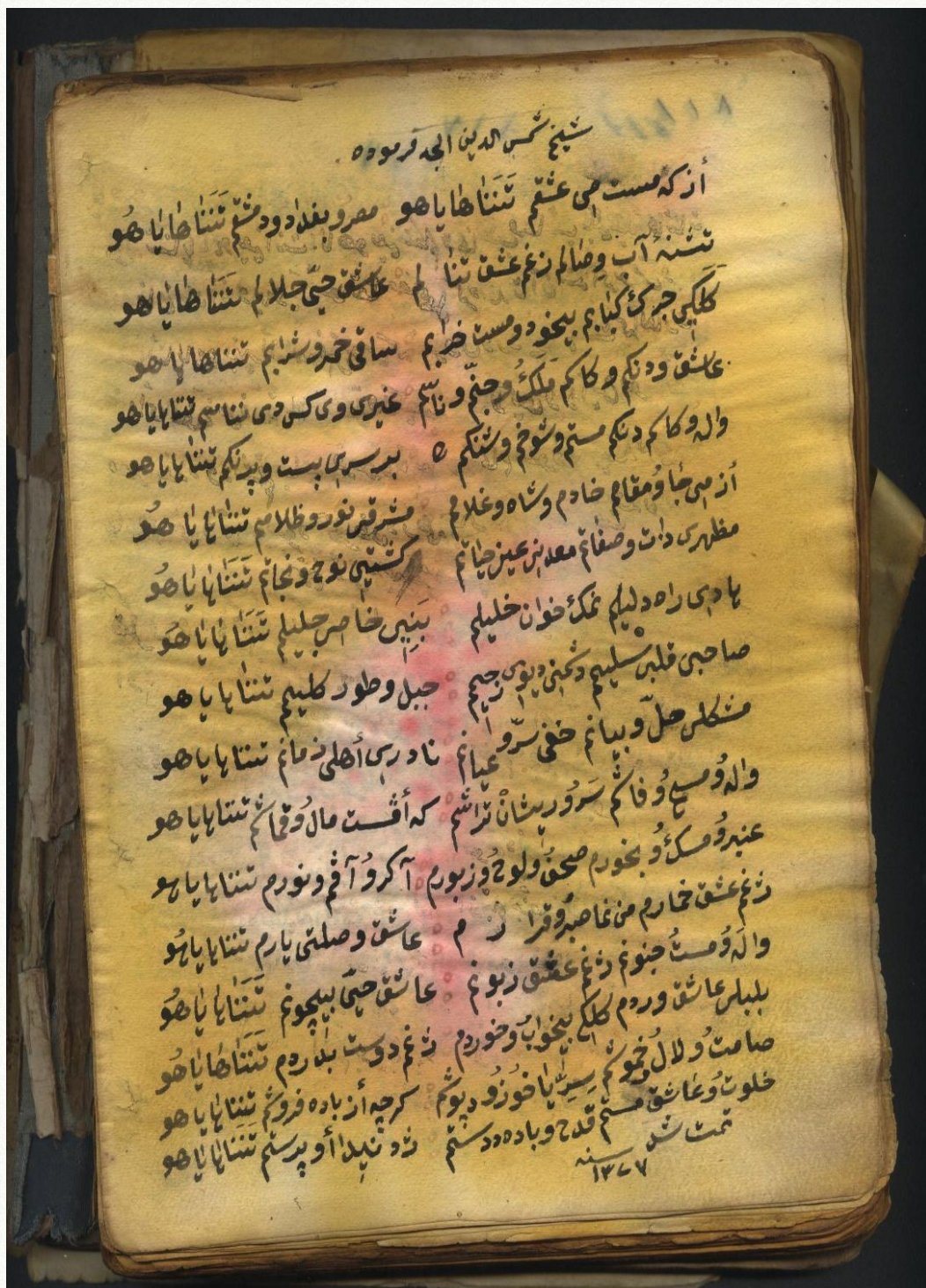
Pêvek: Destnivîs

Dîwana Şêx Şemsedîne Qubê Exlatî ya bi destnivîsa Şêx Memdûhê Birîfkanî

*Nûsxeya Mela Menafê kurê Mela Qasimê Birîfkî
(Çavkanî: Kovara Rûgeh, jimare 15, 2022, r. 48-49.)*

Qesîdeya Şêx Şemsedîne Exlatî ya bi paşserwaya “Tenenaha ya hû” di nav keşkûla Tuhfetu'l-Xullan a Şêx Muhemed Tahîrê Birîfkî¹⁰.

¹⁰ Ji bo wêneyên destnivîsan (1 û 3) em spasîyên xwe pêşkêşî mamosta Serdar Yılmaz dikin.